

PAPER DETAILS

TITLE: KOMÜNİZM SONRASI ORTA VE DOGU AVRUPA ÜLKELERİNDEKİ ANAYASACILIK
HAREKETLERİ

AUTHORS: Bülent YÜCEL

PAGES: 635-692

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/624409>

KOMÜNİZM SONRASI ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDEKİ ANAYASACILIK HAREKETLERİ

*The Constitutional Movements in Eastern Europe Countries After
Communism*

Bülent YÜCEL*

ÖZET

Doğu Bloku'nun çöküşüyle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde bir demokratikleşme dalgası yaşanmıştır. Bunun doğal sonucu olarak, bir yandan siyasî sistemler değişirken; öte yandan sosyo – ekonomik yapılar da dönüşüme uğramıştır. Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da yaşanan bu devrimsel hareketlilik güçlü ve örgütlü toplumsal muhalefet ile siyasî iktidar arasındaki yuvarlak masa görüşmelerine dayanırken; Bulgaristan'da iktidarların sistemi reforme etmesi üzerine zaman içinde gerçekleşmiştir. Romanya' da ise birdenbire açığa çıkan toplumsal protestolar yönetimin çok sert ve kanlı biçimde devrilmesine yol açmıştır. Bu süreçlerin en önemli hukuki belgelerini yeni anayasalar oluşturmuştur. Mevcut Sosyalist karakterli anayasalar, yerlerini özgürlükçü, çoğulcu, serbest ve âdil seçimler ile piyasa ekonomisinin önünü açan Batı tarzı demokratik anayasalara bırakmışlardır. Orta ve Doğu Avrupa yaşanan bu

* Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı
Öğretim Üyesi (byucel@anadolu.edu.tr).

anayasacılık hareketiyle, hükûmet sistemlerinde de değişime gidilmiştir. Buna göre, demokrasiye geçen ülkelerden bazıları parlâmenter sistem uygulamasını benimserken; diğer bazıları yarı – başkanlık modelini kabul etmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Doğu Bloku, Demokratikleşme ve anayasacılık hareketleri, Rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm araçları, Parlâmenter sistem, Yarı – başkanlık sistemi

ABSTRACT

After the collapse of the Eastern Bloc, there has been a wave of democratization in Eastern Europe and the former USSR. As a predictable consequence, this wave fairly changed political systems and social and economic structure. Strong social movements and the governments shaped this process by round table talks in Poland, Hungary, Czechoslovakia. However in Bulgaria, the transition process took a long time. On the other hand the people overthrew the government in a bloody riot in Romania. The constitutions which are democratic, pluralist, and based on market economy and western ideology have been made by the new governments. The governmental systems have been reformed in central and eastern European countries owing to these constitutional movements. In this vein, in certain countries parliamentary system was endorsed, whereas some other countries opted for semi-presidential systems.

Keywords: Eastern Bloc, Democratization and Constitutional Movements, Rationalized Parliamentarism Devices, Parliamentary Governmental System, Semi-presidential System

I. GİRİŞ

20. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen ve üçüncü demokratikleşme dalgası¹ içinde yer alan Varşova Paktı'nın² çöküş süreci, önemli bir siyasî dönüşümün habercisidir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokratikleşmesi biçiminde kendisini gösteren bu değişim, söz konusu ülkelerin hükümet sistemlerinin de farklılaşmasına neden olmuştur. Öyle

¹ Huntington'ın demokratlaşma dalgaları olarak nitelendirdiği bu dönemler, dünya üzerinde demokratik siyasî sistemlere sahip olmayan çok sayıdaki ülkenin birbiri ardınca döneminin ölçütlerine uygun olarak demokratikleşmesini ifade eder. Siyaset bilimci, demokratlaşma dalgası görülürken aynı dönem içinde aksi yönde gelişim gösteren ve fakat sayı itibarıyla daha az olan ülkelerin varlığını da ihmal etmemektedir. Ayrıca yazar, demokratikleşen ülkelerin tümünün aynı ölçüde ve nitelikte bu süreçten etkilenmediğine işaret etmektedir. Öyle ki, bir demokratlaşma dalgası içinde tam anlamıyla demokratikleşemeyen ülkeler ya sadece liberalleşmekte ya da kısmî bir demokratlaşma ile yetinmektedirler. Huntington, demokratlaşmanın tarihî bir düzenlilik içinde işlemediğini vurgulamakta ve üçüncü demokratlaşma dalgasına kadar ki süreçte iki ters dalganın yaşandığını da belirlemektedir. Buna göre, 1828 – 1926 yılları arasındaki birinci uzun demokratlaşma dalgasını, 1922 – 1942 yılları arasındaki birinci ters dalga izlemiştir. Ancak daha II. Dünya savaşı bitmeden başlayan 1943 – 1962 yılları arasındaki ikinci kısa demokratlaşma dalgasını da 1958 – 1975 yılları arasında süren ikinci ters dalga takip etmiştir. Üçüncü demokratlaşma dalgası ise 1974 yılında Portekiz'de gerçekleşen askerî müdahale ile başlamış olup günümüze değin uzanmıştır (Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. Çev.: Ergun Özbudun, (Ankara: Yetkin Yayınları, 1996), s. 11,18-19.).

² 14 Mayıs 1955'te, Polonya, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Macaristan, Demokratik Almanya Cumhuriyeti (DAC), Romanya ve Arnavutluk hükümet başkanları tarafından imzalanan Varşova Paktı, bir askeri birlik anlaşması olduğu kadar Orta ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkeler arasında karşılıklı ekonomik yardımı da öngörüüyordu. Pakt aracılığıyla Sovyetler Birliği bölgedeki nüfuzunu arttırmıştır. Pakt'ın özellikle Federal Almanya Cumhuriyeti'nin NATO'ya katılımının hemen ertesinde imzalanması, Soğuk Savaş'ın ve silahlanma yarışının da başlaması anlamına gelmekteydi (Christiane Hoffman, "Tarih: NATO'ya Karşı Varşova Paktı" <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2524916,00.html>. E.T. 02/07/2009). II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın ikiye bölünmesi ve 1949 yılında NATO'nun kurulması, savaşın galipleri arasında yaşanmaya başlayan siyasî ayrışmayı hızlandırmış ve 1950'li yıllarda tarafları iyice netleşen bir Doğu – Batı kutuplaşmasına yol açmıştır. ABD'nin Avrupa'daki varlığından rahatsız olan Sovyetler Birliği, özellikle Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlar'da yaratmaya çalıştığı siyasî bütünleşmeye uygun olarak NATO'nun karşına çıkarmak üzere Varşova Paktı'nın imzalanmasına ön ayak olmuştur. Böylece 19. yüzyılda başlayan bloklaşma siyaseti, NATO – Varşova Paktı dengesine oturtulmuştur (Kadri Kemal Güneş, "Doğu – Batı İlişkileri ve Nükleer Güç 1945 – 1985," AÜSBFD. Cilt no 43 Sayı no 1 – 2: 319 – 326, (1988), s. 320.).

ki, yaşanan siyasî kırılma, ilgili ülkelerde parlâmenter veya yarı – başkanlık hükûmet sistemlerinin kabulüne yol açmıştır. Bu dönüşüm sürecindeki en önemli hukukî gelişme, demokratik siyasî sisteme uygun yeni anayasaların hazırlanması olmuştur. Tercih edilen hükûmet sistemi ne olursa olsun, anayasa koyucuların ilk amacı, gerçekleştirilen köklü değişimin sarsıntılarını azaltmak ve yumuşak bir geçiş yaşanmasını sağlamak olmuştur. Bunun için de bir yandan hükûmetin istikrarını destekleyen ve etkinliğini arttırmaya çalışan düzenlemeler öngörürken; diğer yandan ortaya çıkması muhtemel siyasî kilitlenmeleri aşmaya dönük birtakım hukukî mekanizmaları anayasaların içine yerleştirmeyi ihmâl etmemişlerdir.

Rasyonelleştirme çabasının somut örneklerini gördüğümüz Orta ve Doğu Avrupa anayasacılığının konusunu oluşturacağı bu çalışma iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Sosyal bir konunun ele alınışında kronolojik gelişmelerin aydınlatıcı özelliğinden yararlanılacağı için çalışmanın birinci kısmında, bu dönüşümün tarihî ve siyasî arka planı ile sonraki yansımaları ele alınacaktır. İkinci kısımda ise Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, parlâmenter ve yarı – başkanlık sistemi ayrımı esas alınarak bir kümelenmeye tâbi tutulacaktır.

II. DOĞU BLOKU'NDA YAŞANAN DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

A. 20. Yüzyıl Sona Ererken Yaşanan Üçüncü Demokratlaşma Dalgası

1970'li yılların ortası itibarıyla başlamış olup, 1990'lı yılları da içine alacak biçimde Avrupa, Latin Amerika, Doğu Asya ve Afrika'da aynı zaman dilimi içinde birbirine koşut biçimde gerçekleşen üçüncü dalga'nın kendine özgü karakteristik yapısı, otoriter siyasî yapıların demokratikleşmesi biçiminde kendini göstermiştir. Bu süreç ülkelere, bölgelere, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine, dinî, etnik

özelliklere, farklı siyasî tercihlere ve yerel kültürlerle göre değişen çeşitli iç ve dış dinamiklere sahiptir.³

Avrupa'da üçüncü dalga öncelikle kıtanın güneyinde etkisini göstermiş; Portekiz, İspanya ve Yunanistan'daki otoriter yönetimler yıkılarak, yerlerine yeni anayasalarla demokratik siyasî sistemler kurulmuştur. Her üç ülkenin coğrafî olarak aynı düzlemde yer almaları ve dönem itibarıyla birbirine çok yakın zamanlarda otoriter yönetimlerden demokrasiye geçmeleri, aralarında çok büyük benzerlikler olduğu anlamına gelmemektedir. Öyle ki, Portekiz⁴'de siyasî sistemin kurumsal tükenişini, sömürgelerinde yürüttüğü savaşın sonuçsuzluğu hızlandırmışken; İspanya⁵'da yaşanan değişimde otoriter önderin

³ Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Çev.: M. Emin Köktaş (Ankara: Vadi Yayınları, 2001), s. 299 – 318.

⁴ 25 Nisan 1974'te gerçekleşen ve Karanfil Devrimi olarak adlandırılan askerî müdahale ile Salazar'ın damgasını vurduğu otoriter düzen yıkılmıştır. Portekiz ordusunun genç subaylarının yönlendirdiği müdahalenin arkasındaki esas düşünce, ülkenin içinde bulunduğu sosyo – ekonomik yapının giderek bozulmasıdır. Portekiz'in Afrika'daki sömürgeleri olan Mozambik, Angola ve Gine – Bissau'daki kurtuluş cepheleri ile giriştiği savaşın yarattığı malî yıkım etkisini göstermiştir. Ayrıca Ordu'nun yüzbaşı ilâ albay rütbelerindeki, bizzat çatışmalarda bulunan, subayları bu savaşın gereksizliğini daha doğru biçimde çözümlemişler ve müdahalenin itici gücünü oluşturmuşlardır. Ancak Salazar'ın devamı olarak yönetimde bulunan Caetano'nun düşürülmesine karşın, Portekiz hemen demokratik istikrara kavuşmamıştır. Silahlı Kuvvetler Hareketi'nin oluşturduğu geçici hükûmetler ardı ardınca kurulmuş ve hatta 11 Mart 1975'te bir karşı – darbe" girişiminde dahi bulunulmuştur. Bu girişim mevcut siyasî sistemin daha da sertleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla kurumlarıyla yerleşik bir demokratik yapıya varıncaya kadar ciddi zik zaklar çizilmiştir (Aydın Cıngı, *Diktadan Demokrasiye, Güney Avrupa'nın Yeni Demokrasileri İspanya – Portekiz – Yunanistan*. (İstanbul: TÜSES Yayını, Yayın tarihi belirtilmemiştir.), s.107-108.).

⁵ Franco, İspanyol milliyetçiliği ve Katolik inancın ilkeleri üzerine oluşturmaya çalıştığı siyasî düzenin bir monarşi ile devam edeceğine inandığından, kendisinden sonra yönetime gelmek üzere Bourbon Hanedanı'na mensup birinin Kral olarak göreve başlaması için gerekli hazırlığı 1972 yılında çıkarılan kanunla yapmıştır. Dolayısıyla Caudillo'nun ölümü sonrasında siyasî boşluk herhangi bir şiddet olayı yaşanmaksızın Kral Juan Carlos'un yemin ederek göreve başlamasıyla doldurulmuştur. Ancak Carlos, düzenin devamı olmadığı gibi aksine ülkeyi demokratikleştirme yolunu seçmiştir. Mevcut siyasî dengeleri çok fazla sarımadan yol almak istediği için Başbakan Arias Navarro'yu görevde bırakmış ve fakat sistem içindeki Franco etkisi amaçlarına ulaşmasına engel olmuştur. Kral, Navarro'nun istifası üzerine başbakan olarak atadığı Adolfo Suárez ile demokratikleşme sürecini başlatabilmiştir. Bu çerçevede öncelikle

ölümünün etkisi büyük olmuştur. Yunanistan⁶'da yönetimin çöküşünü ise ülke içinde yaşanan bunalım ve dış siyasette izlenen maceracı çizgisinin olumsuz sonuçları hazırlamıştır.⁷

genel seçimlerin tarihi 15 Haziran 1977 olarak açıklanmıştır. Ardından dernek, toplantı ve gösterilerle ilgili kabul edilerek, siyasî mahkûmların serbest bırakılmasını sağlayan genel af ilân edilmiştir. Kral'ın da desteğini yanına alan Suárez Hükûmeti, Franco'cu meclisten geçirdiği Siyasî Reform Tasarısı'nı 14 Aralık 1976 tarihinde halkoylamasına sunmuş ve kabulünü sağlamıştır. Bu süreçte Kral ve başbakan Suárez'in etkinliği kadar PSOE Genel Sekreteri Felipe González'in oynadığı rol de büyük olmuştur. Demokratikleşme programının ve yapılacak seçimin anlam kazanabilmesi için başta İspanyol Komünist Partisi (PCE) olmak üzere ılımlı bölge partilerinin yasallaşması sağlanmış ve siyasî olağanlaşma sürecinde ciddi bir adım daha atılmıştır. Haziran 1977 Seçimleri sonucunda oluşan demokratik yasama organı, Kral Carlos'un âdeta bir oldubittisiyle anayasa yapım göreviyle yükümlenmiştir. Böylece yasama organı, kuruculuk sıfatını haiz olarak yeni anayasayı hazırlamış ve 6 Aralık 1978 tarihindeki halkoylamasıyla kabul edilerek yürürlüğe giren İspanyol Anayasası'yla, Franco dönemi tümüyle sonlanmıştır (Akin Özçer, *Çoğul İspanya, Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*. (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006), s. 93 – 96,98,102-103.).

⁶ 1967 Askerî Müdahalesi Yunanistan'daki ekonomik gidişatı değiştirmenin aksine devlet yönetimindeki hâkim gücü oluşturan askerî – monarşist yapıyı sarsacak, modern Yunan toplumundaki muhalif güçlerin bir blokta toplanmasını önlemek amacıyla yapılmıştır. Özellikle 1964 – 1967 arasındaki üç yıllık Merkezî Birlik hükûmetinin yeniden iş başına gelmesinden duyulan korku, otoriter yönetim tercihinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak askerî yönetimin Kıbrıs siyasetinin başarısızlığa uğraması, otoriter sistemin çöküşünü hızlandırmış ve Yunanistan sağının güçlü isimlerinden Konstantin Karamanlis, 1974'te askerî yönetim sonrasında ilk hükûmeti kurarak boşluğu doldurmuş ve başkanı olduğu Yeni Demokrasi Partisi ile ülkeyi adım adım demokratik bir parlamenterizme taşımıştır. Öyle ki, laik eğilimleri teşvik eden Karamanlis'in Ulusal Birlik Hükûmeti NATO'nun askerî kanadından çekilmiş ve sivil savaştan beri ilk defa Komünist Parti'nin yasallaşmasını sağlamıştır. Ayrıca, eski yönetime oranla özgür bir seçimin yapılmasını örgütleyerek çoğulcu ve katılımcı bir siyasî ortam yaratmayı da başarmıştır. Yine hükûmet, halkın %69'unun desteğini aldığı bir halkoylamasıyla Cumhuriyet lehine bir kararı da çıkarmayı başarmıştır. Böylece Yunan demokratlaşması sağlanmış ve sonrasında Yeni Demokrasi Partisi, iktidarı, 1981 Seçimleri'nden zaferle çıkan PASOK'a bırakmak durumunda kalmıştır (James Petras, "Yunan Sosyalizminin Çelişkileri," Çev.: Oğuz Önderer. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Sosyalizmin Güncel Sorunları Dosyası, Sovyetler ve Çin'de Neler Oluyor? / Yunanistan*. Der.: Ragıp Zarakolu, Sayı: 6/2: 292 – 320, (İstanbul: Alan Yayıncılık, Ağustos, 1989), s.295 – 296.).

⁷ Arend Lijphart ve diğerleri, *Çağdaş Demokrasiler, Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*. Çev.: Ergun Özbudun – Ersin Onulduran. (Ankara: Yetkin Yayınları, Yayın tarihi belirtilmemiştir.) s. 179.

Kıta Avrupası'ndaki ikinci demokratlaşma sürecini ise 1980'lerde başlayan ve 1990'ların başı itibarıyla Orta ve Doğu Avrupa'da sonuçlanmaya başlayan hareketler oluşturmuştur. Otoriter yönetimlerden uzaklaşılarak demokratik siyasî sistemlere yönelme bakımından bir benzerlik taşımakla birlikte Orta ve Doğu Avrupa'daki devinim, Güney Avrupa'daki değişimden büyük farklılıklar⁸ taşımaktadır. Üçüncü dalganın Orta ve Doğu Avrupa ayağı, II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde başlayan Soğuk Savaşı da zaman içinde sönmüştür. Varşova Paktı ülkelerinin hepsi⁹ anayasa değişikliğine giderek bir yandan demokratikleşmişler diğer yandan içinde bulundukları sosyalist bloktan kopmuşlardır.

B. Orta ve Doğu Avrupa Coğrafyası'nın Yeniden Çizilmesi

1. Stalin Sonrasında Sovyet Rusya'nın Geçirdiği Değişim

Orta ve Doğu Avrupa'da siyasî sistemlerin çöküşünün, hükûmet sistemlerinin ve sınırların değişiminin yaşandığı 1989 – 1991 döneminin doğru çözümlenebilmesi için Stalin sonrası dönemin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Öyle ki, yaşananlar, 1980 sonrası siyasî hareketlerinin hazırlayıcı ve hızlandırıcı dinamiklerini meydana getirirler. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin, kendisine siyaseten uydu konumdaki Pakt üyesi diğer ülkelerle ilişkisi, yaşanan kopuşun belki de en önemli belirleyicisi olmuştur.

⁸ Orta ve Doğu Avrupa'daki demokratikleşme süreci, sürecin yaşandığı ülkelerde kapsayıcı bir biçimde gerçekleşmiştir. Öyle ki, ülkelerin merkezileşmiş, devlet aygıtının denetimindeki millileştirilmiş ekonomileri, piyasalaştırılmış ve özelleştirilmiş ekonomilere dönüştürülürken; güçlü merkezî ve önemli derecede dışa kapalı siyasî yapıları da çoğulcu demokratik siyasî sistemler yönünde değişime uğratılmıştır. Ayrıca, burjuva sınıftan yoksun toplumsal yapıdan ve uzun bir süreden beri içinde yer alınan askerî ve ticarî bloklardan, kapitalist sınıfın egemen olacağı / olduğu toplumsal yapılara ve farklı askerî ve ticarî birliklere eş zamanlı bir geçiş yaşanmıştır (Leslie Holmes, *Post Komünizm*. Çev.: Yavuz Alogan. (İstanbul: Mavi Ada Yayınları, 2000), s. 56.).

⁹ DAC'ın, Federal Almanya ile birleşmesi üzerine Almanya'nın bölünmüşlüğü ortadan kalmıştır. Bu yüzden DAC, Pakt'ın diğer ülkelerinden farklı olarak bağımsız varlığını koruyamamış ve yeni bir anayasa yapımı söz konusu olmamıştır.

Josef Stalin'in 1953 yılındaki ölümü, Sovyetler Birliği'nde hemen bir değişime yol açmamış, ancak SBKP'nin XX. Kongresi ile alınan kararlar sonrasında yönetim anlayışında değişim başlamıştır. Sovyet yönetimindeki iç çekişme sonrasında Nikita Kruşçev, 1953 yılında parti genel sekreterliğine getirilmiş ve bu dönemde Stalin'in siyaset anlayışından kısmen de olsa farklılaşmaya gidilmiştir. Bir yandan insanların düşüncelerini ifade edebilmeleri sınırlı da olsa olanaklı hâle getirilmeye başlanmış; diğer yandan tüketici gereksinimlerinin daha fazla karşılanması çalışmaları başlatılmıştır. Ayrıca Orta ve Doğu Avrupa'daki ilişkiler yumuşatılmaya çalışılmıştır. Yugoslavya'nın önderi Josip Broz Tito ile uzlaşma yolları aranmıştır. Bu rahatlatma / rahatlatma siyasetinin verdiği cesaret kısa sürede etkisini göstermiştir. Öyle ki, Budapeşte'de Ekim 1956'da patlak veren ayaklanma Macar Komünist Partisi'ni iktidardan indirmiştir. Bunun üzerine Moskova, Kızıl Ordu'yu yeniden Macaristan'a¹⁰ sokarak Komünist Parti'yi iktidara taşımaktan geri kalmamıştır. Ekonomideki beklentilerin bir türlü karşılanamaması, Küba,

¹⁰ Sovyetler Birliği, 1 Kasım 1956 günü yaptığı askerî müdahaleyle mevcut Imre Nagy Hükûmeti'ni alaşağı etmiş ve dönemin Yugoslavya yönetiminin de etkisiyle Janós Kádár'ı iktidara taşımıştır. Böylece, Varşova Pakt'ından çıkmayı ve çok partili sisteme geçişi düşünen Nagy siyasetini sonlandırmıştır. Sovyet Ordusu, ortaya çıkan silahlı direnişi yok etmeye çalışırken; iktidara taşınan Kádár Hükûmeti, Sovyet tanklarının koruması altında Budapeşte'de kurulmuştur. İzleyen süreçte muhalefete yönelik toplu tutuklamalar gerçekleşmiş ve bütün devrimci komitelerle, siyasî oluşumlar kapatılmıştır. Öyle ki, Merkez İşçi Konseyi yasaklanırken; Konsey'in merkezi basılarak önderleri tutuklanmıştır. Tutuklamaları, yargılamalar ve idamlar takip etmiştir. Bununla birlikte hükûmet sertlik yanlısı siyasetinin yanında bir yandan da ülkedeki yaşam standartlarını yükseltme, tüketim mallarını daha geniş ölçekte elde etme olanağını sağlamaya çalışmış ve kültürel bir liberalizm ortamı yaratmaya çaba göstermiştir. 1960 yılı itibarıyla Yeni Ekonomik Mekanizma'nın devreye sokulması ve liberizasyon süreci başlasa da siyasî tutuklular varlığını korumuştur. Böylece Kádár yönetimi bir yandan totaliter devlet olmaktan uzaklaşmaya çalışırken; öte yandan bireylerin hak ve özgürlüklerinin güvence altında olmadığı devlet otoritesinin keyfî ve denetimsiz bulunduğu bir polis devletine dönüşmüştür (Bill Lomax, "1956: Macar Devriminin Mirası," Çev.: Sibel Türker *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası*. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı: 7/3: 280 – 309, (İstanbul: Alan Yayıncılık, Nisan 1990), s. 282 – 284, 287 – 288, 291, 293 – 294).

Çin ve Angola başta olmak üzere dış siyasetteki başarısızlıklar, 15 Ekim 1964 tarihinde Kruşçev'in görevden alınmasına yol açmıştır.¹¹

Stalin'in devlet yönetimindeki etkisinin önemli ölçüde kırılması ve yeni komünist parti elitinin oluşturulmasıyla birlikte Kruşçev'in reformist siyasetine gereksinim kalmamış; oluşturulan yeni düzenin korunması ve yönetim katındaki çeşitli fraksiyonları uzlaştırmak sürekli bir arada tutacak bir önderin getirilmesi gündeme gelmiştir. Böylece göreve getirilen Leonid Brejnev döneminde, toplumsal yaşamın niteliği iyileşirken; silahlı kuvvetler sayıca büyümüş ve sivil bürokrasi de genişlemiştir. Aslında Brejnev iktidarının ilk yılları oldukça başarılı geçmiş ve ülke refah seviyesini arttırmıştır. Ancak başlangıçtaki, ekonomiyle beraber siyasî reformların da sürdürülebileceği inancı hızla azalmaya başlamış; istikrara çok önem veren Brejnev ve yönetimi, ekonomi ve parti kadroları arasındaki çekişme ve çelişkilerin yaratacağı sarsıntıdan çekinerek, 1970'e gelindiğinde reform sürecini tamamıyla durdurmuştur. Yumuşama yaşanan Batıyla ilişkiler hızla kötüleşmiş ve kendini yenileyememe sonucunda, Sovyetler Birliği hızla ekonomik olarak durgunluğa girmiştir. Doğu Avrupa'da da çeşitli kıpırdanmalar kendini göstermiş, 1968 yılında Çekoslovakya'ya¹² yapılan müdahaleden

¹¹ Kruşçev iktidarı yitirdiğinde, Sovyetler Birliği'nde artık hiçbir şey eskisi gibi değildi. Hükûmet halkın yaşam seviyesini yükseltmeye çalışmaktaydı. Kapalı Sovyet toplumu eskisine oranla açılmaya başlamış, daha fazla Sovyet yurttaşı dış ülkelere giderken; dışarıdan ülkeye gelenlerin sayısı da artmaya başlamıştır. Sansür tümüyle kalkmamış olsa da, basın ve yayın organları aracılığıyla "kamuoyu" oluşmaya başlamıştı. Hatta diğer komünist ülkelerin de sesi çıkmaya ve ilişkilerdeki tek yanlılık azalmaya başlamıştı. Öyle ki, Belgrad'ın dışında Varşova ve Bükreş'in de kendini ifade etmeye başlaması sosyalist blokta "çok merkezli" bir yapıyı ortaya çıkarmaktaydı (Leslie Lipson, *Siyasetin Temel Sorunları, Siyaset Bilimine Giriş*. Çev.: Fügen Yavuz. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005), s.214 – 217).

¹² II. Dünya Savaşı sonrasında Çekoslovakya'sı siyasî açıdan farklı bir çizgiye evrilmekle birlikte, ekonomik olarak da değişik bir yapıya sahipti. Savaş döneminde hazırlanan ulusal demokratik programın burjuva partilerince de desteklenmesi, ülkenin kendine özgü bir sosyalizme sahip olmasına yol açmıştı. Özellikle toprak reformunun yapılması, bankaların ve kilit konumdaki sanayi sektörlerinin devletleştirilmesi, merkezî planlamanın ve piyasa ekonomisi unsurlarının birleştirilmesi ile ekonomik dönüşüm yaşanırken; aynı zamanda sınırlı da olsa çok partili parlamenter bir siyasî yapı kurgulanmaya çalışılmaktaydı. Bu kendine özgü sosyalist modelin değerleri ile Stalin

sonra bölgede istikrarsızlık baş göstermeye başlamıştır. Polonya'daki¹³ bunalım, kısa sürede siyasî bir kimlik kazanarak hükûmet ile işçi hareketi Dayanışma'nın karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Brejnev,

sonrası Sovyetler Birliği'nde başlayan değişim birleşmiş ve ideolojik anlamda meşruiyet bunalımı, 1967 – 1968 döneminde, Novotny iktidarı döneminde kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştı. Bir yandan Çekoslovakya'ya özgü Slovak sorununun derinleşmeye başlaması; öte yandan ekonomik modelin uygulama sonuçları bakımından başarısız olmaya başlaması ve verimsiz, yanlış ekonomik tercihlerin yapılması sisteme ilişkin soru işaretlerini arttırmıştı. Bu gelişmeler Prag Baharı Programı çerçevesinde ekonomik reform gerçekleştirilmesi, federalist bir devlet yapılanmasına gidilmesi ve siyasî çoğulculuğun gerçekleştirilmesi yönünde adımların atılmasına neden olmuştur. Çekoslovak Komünist Partisi, bir biçimde, bütün reform talepleri ile atmayı planladığı adımları dengeleyebilmiş ve bağdaştırabilmiş olmasına karşın, Çekoslovakya'da kimse, 1968 Temmuz'unda gelen sert uyarı mektubunu takiben bir Sovyet Müdahalesi'ni öngörememiştir. Öyle ki, Dubçek bile 10 Ağustos 1968 günü Sovyet tankları Prag'a girdiğinde pek fazla bir varlık gösterememiştir. Böylece sekiz ay süren "Prag Baharı" sona ermiştir (Jan Skala, "Çekoslovakya 1968: Reel Sosyalist Sistemde Kriz ve Krizin Altedilişi," Çev.: Zeynep Herken. *Dünyün ve Bugünün Değerleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası*. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı: 7/3: 344 – 358, (İstanbul: Alan Yayıncılık, Nisan 1990), s. 346 – 350.).

¹³ Doğu Polonya'da 1980 yazında başlayarak hızla Gdańsk ve diğer Baltık şehirlerine yayılan, başta ağır sanayi olmak üzere çeşitli iş kollarındaki işçilerin katıldığı grevlerin oluşturduğu Dayanışma Hareketi, 1956, 1968, 1970 ve 1976'daki muhalif hareketlerinden iki açıdan farklı biçimde gelişmiştir. Bu farklardan ilki, hareketi oluşturan grevlerin hızla yayılarak neredeyse bütün Polonya şehirlerini değişik yoğunluklarda da olsa etkilemesidir. İkincisi ise işçilerin sadece ekonomik isteklerle kendilerini sınırlandırmamaları; aynı zamanda siyasî sistemin temel yapısını derinden sarsacak ölçüde bazı taleplerde bulunmalarıdır. Bu çerçevede, 1976 muhalefeti sonrasında yargılanarak siyasî mahkûm hâline getirilen işçi önderlerinin bırakılması, radyo yoluyla Katolik çoğunluğa seslenilmesi, bağımsız işçi ve köylü sendikalarının yasallaşması istenmiştir. Özellikle Komünist Parti'nin devlet iktidarındaki tekeli kırarak üzere, sansürün önlenmesi ve devlet müdahalesinin sonlandırılması yoluyla en geniş ölçüde konuşma özgürlüğünün ve basın serbestleştirilmesi talep edilmiştir. Bu istemler karşısında hükûmet ve parti yetkileri, başkanlığını Lech Wałęsa'nın yaptığı ve grevci işçileri temsil eden Grev Komitesiyle resmî müzakereler yapmışlardır. Yaklaşık iki hafta süren bu görüşmeler 31 Ağustos 1980'de imzalanan Gdańsk Antlaşması'yla sonuçlanmıştır. Buna rağmen ne parti, siyasî iktidar üzerindeki tekel konumunu yitirecek adımları atmış ne de muhalefet geri çekilmiştir. Aksine Dayanışma Hareketi, Polonya'ya yönelik olarak temel siyasî, sosyo – ekonomik konulara ilişkin eleştirilerine devam etmiştir (Miroslaw Wyrzykowski, "Legitimacy: The Price of a Delayed Constitution in Poland," *Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering*. Ed.: Jan Zielonka. (Oxford: Oxford University Press (OUP), 2001), s. 432 – 433).

Afganistan'daki Komünist yönetimi desteklemek ve yıkılmaktan kurtarmak için Sovyet Birlikleri'ni 1979'da bu ülkeye göndererek içinde bulunulan durumu daha da kötürümleştiren bir yanılsa düşmüştür. Aslında 1980'lerin başında Sovyet toplumunun çeşitli katmanlarında tükendiği kanısı oluşmaya başlayan Brejnev yönetimi, Genel Sekreter'in 1982 yılında ölümü ile sonlanmıştır.¹⁴

Brejnev sonrası döneme Mihail Gorbaçov damgasını vurmuşsa da öncesinde Parti Genel Sekreterliği'ne sırasıyla Yuri Andropov ve Konstantin Çernenko getirilmişti. Ancak her iki genel sekreter de ardı ardına ölmüş ve görev süreleri boyunca Sovyetler Birliği'nin kaderine etki edecek siyasetler geliştirememişlerdi. Bu dönemde gerçekte fiili anlamda önderliği Gorbaçov yapmıştır. Özellikle Sekreteryada kadrolardan sorumlu olması, Gorbaçov'u etkin kılmış, bu yüzden 1985 Mart'ında Genel Sekreterliğe getirilmesi beklenmedik bir gelişme olmamıştır. Göreve geldiğinde Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu ekonomik, siyasî, toplumsal çıkmazların ve sorunların farkında olan yeni genel sekreter, iç ve dış siyaset bakımından umut verici yeni bir yaklaşım çizgisi izleme kararlılığını göstermiştir. Böylece bir yandan nükleer silahların ABD ile karşılıklı biçiminde indirime gidilmesini sağlamaya; Almanya ile ilişkileri güçlendirmeye ve Çin ile olan sorunları gidermeye çalışmış; diğer yandan da Afganistan'dan en az zararla çekilmenin yollarını aramıştır. İçeride ise ülke kurumlarının işleyişinin demokratikleştirilmesi ve gizliliğe son verilmesi (glasnost) yönünde adımlar atılırken; aynı zamanda durağanlaşan yapıyı canlandırmak ve büyüme hızını artırmak için bütün ekonomik ve toplumsal sistemin yeniden yapılandırılması (perestroyka) çalışmalarına başlanmıştır.¹⁵

¹⁴ Boris Kagarlitsky, "Perestroika: Değişimin Diyalektiği," Çev.: Kudret Emiroğlu. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Sosyalizmin Güncel Sorunları Dosyası, Sovyetler ve Çin'de Neler Oluyor? / Yunanistan*. Der.: Ragıp Zarakolu, Sayı: 6/2: 74 – 96, (İstanbul: Alan Yayıncılık, Ağustos, 1989), s.75–78, 82.).

¹⁵ Basile Kerblay, "Gorbaçov'un Rusya'sı," Çev.: Osman Akınhay. *Gorbaçov'un Rusya'sı*. Haz.: Cem Akaş ve Sevin Okyay. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), s. 64, 67.

Gorbaçov döneminin reform çalışmaları 1985 – 1986 yılları arasındaki rasyonalizasyon ile başlamıştır. Andropov’un otoriter karakterli önlemler paketi yeniden hayata geçirilmiş ve bu programa “hızlı kalkınma” özelliği eklenmiştir. Bu çerçevede rüşvet ve yolsuzlukla mücadeleyle girişilmiş; alkol sorununa karşı bir kampanya açılmıştır. Çalışma yaşamı ve toplumsal düzen disipline edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ithalat kısılmış ve yeni yatırımlara yönelinmiştir. Bu safhada bir yandan önlemler alınırken; öte yandan ekonomik ve sosyal tedbirlerden rahatsız olmaya başlayan Sovyet halkına 2000 yılı hedef gösterilmiştir. Bu önlemlerin tek başına yeterli olmayacağına ve sisteme daha köklü bir müdahalenin gerekliliğine inanan Gorbaçov, reform sürecinin ikinci ayağına geçmiştir. 1987 – 1990 yıllarını kapsayan bu dönem ise kendi içinde iki süreci barındırmaktadır. Ocak 1987 ile 19. Parti Konferansı’nın gerçekleştirildiği 28 Haziran – 1 Temmuz 1988 tarihleri arasındaki tartışma aşaması birinci kısmı oluşturmuştur. Bu aşamada demokratikleşme ve gizliliğin açığa çıkarılması konuları üzerinde yoğun tartışmalar yaşanırken; ikinci aşama 1988 yazında başlamış ve 1990 Mart’ına kadar devam etmiştir. Gerçekleştirilmesi, reformcuların öngörülerinden çok daha zor olan bu ikinci aşama serbestleşme tartışmaları ve uygulama çabaları ile geçmiştir.¹⁶

Perestroyka siyasetinin en üst noktasını oluşturan Komünist Parti 19. Konferansı’nı takiben, Aralık 1988’de, 1977 Anayasa’sında

¹⁶ Richard Sakwa, *Russian Politics and Society*. Second Edition. (London: Routledge, 1996), s.4–5. Glasnost siyasetindeki başarıya rağmen demokratikleşme ile siyasi ve ekonomik yapının farklılaştırılmasındaki çabalar, önemli hatalar ve eksikliklerle sürdürülmüştür. Özellikle seçim reformundaki ürkeklik, tek parti sisteminde parti görevlilerin seçime katılan adaylardan istediklerini seçtirebilme olanağına ve gücüne sahip olmaları ve resmî görevlilerin engellemeleri kısa zamanda halkın kayıtsızlığını, çekingenliğini ve korkusunu arttırarak reform sürecini zayıflatmıştır. Glasnost, demokratikleşmenin en güçlü kanalı olmakla birlikte, aynı zamanda öğrenilen birçok karanlık noktanın basın yoluyla geniş kitlelere ulaşması halkın sisteme olan güvensizliğini arttırmıştır (Victor Raskovsky, “Perestroikanın Üç Yılı,” Çev.: Kudret Emiroğlu. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Sosyalizmin Güncel Sorunları Dosyası, Sovyetler ve Çin’de Neler Oluyor? / Yunanistan*. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı: 6/2: 123 – 132, (İstanbul: Alan Yayıncılık, Ağustos, 1989), s. 126–127).

gerçekleştirilen değişiklikle Yüksek Sovyet Başkanlığı makamı oluşturulmuştur. 26 Mart 1989'da toplanan Halk Temsilcileri Kongre'si seçimlerinde, partinin bir kısım adayları seçim yenilgisine uğramış ve 25 Mayıs 1989'da Kongre, Gorbaçov'u Yüksek Sovyet Başkanı olarak seçmiştir. Demokratikleşme yönünde adılan bir diğer adım da Komünist Parti'nin önderlik rolünü tanımlayan 1977 Anayasası'nın 6. maddesinin kaldırılmasıdır. Yine, reform sürecinde tek parti hegemonyasını sonlandırmak ve devletin federal yapılanmasını yeniden gözden geçirmek üzere bir dizi hukukî düzenleme 1990 Mart'ından sonra hayata geçirilmiştir.¹⁷

1990 yılı içinde yapılan seçimler, o güne kadar denetim içinde sürdürüldüğü sanılan reform süreci açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle yerel düzeyde, Moskova'ya kendini bağlı hissetmeyen birçok otoritenin ortaya çıkması söz konusu olmuş ve kısa sürede Gorbaçov kendisini teşvik edenlerin desteklerini de yitirince denetimi yitirmiştir. Birliğin dağılma arifesinde olduğunu sezen Sovyet

¹⁷ Bu çerçevede, 3 Nisan 1990 tarihinde çıkarılan “Ayrılma Kanunu” ile buna yönelik geçiş dönemine ve referandum usûlüne ilişkin düzenlemeler öngörülmüştür. Gerçekte bu düzenlemeler, Sovyetler Birliği bünyesinde kalma konusunda açıkça isteksiz duran Baltık ulusları için öngörülmüştü. Zaten onlar da bu süreci takip etmeyerek tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Böylece özel bir işleve sahip olan “Ayrılma Kanunu” amacına ulaşamamış olmakla birlikte; Birlik ile Cumhuriyetler arasındaki ilişkileri önemli derecede etkilemiştir. Öyle ki, bu gelişme düşünsel plandaki ayrılma hakkının gerçeğe dönüşmesine yol açmıştır. Bir diğer hukukî düzenleme de 2 Nisan 1990 tarihinde çıkarılan “Devlet Aleyhine İşlenen Suçlar Kanunu”dur. Bu kanunla barışçıl olmak kaydıyla Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yönelik kampanyalar suç olmaktan çıkarılmıştır. 26 Nisan 1990 tarihinde çıkarılan “Sovyetler Birliği ve Federasyon'un Unsurları Arasındaki Yetkilerin Sınırlandırılması Kanunu” ile bir diğer yaşamsal düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu kanunla Sovyetler Birliği'nin bozulan federal yapılanmasının onarılması ve Birlik içindeki iktidar ilişkilerinin düzenlenmesi amaçlanmıştır. Bu süreçte Boris Yeltsin'in başkanlığındaki Rus Halk Temsilcileri Kongresi, 12 Haziran 1990 tarihinde devlet egemenliğine ilişkin bir deklarasyonu ilân etmiş ve geleceğin Rus hükûmetinin kurumlarının temelini atmıştır. 1990 Temmuz'unda Parti Tüzüğü'nde yapılan değişiklikle Komünist Parti'ye daha demokratik bir karakter verilmeye çalışılmıştır. Son olarak gerek Gorbaçov'un gerekse de danışmanlarının, ekonomik sorunların yarattığı baskının aşılması için gerekli gördüğü biçimde Aralık 1990'da, anayasada yapılan değişikliklerle başkanın yetkileri genişletilmiştir [Levent Gönenç, *Prospects for Constitutionalism in Post – Communist Countries*. (Netherlands: Kluwer Law International, 2002), s. 157 – 158].

bürokratları, son bir hamle ile 1991 Ağustosun'da yönetime el koymak istemişler ve kurdukları "Acil Durum Devlet Komitesi" ile darbe girişiminde bulunmuşlardır. Ancak girişim çok kısa sürede başarısızlığa uğratılmıştır. Gorbaçov yeniden göreve dönebilse de bu süreçte çok yıpranmış ve siyaseten tükenerek inisiyatifi yitirmiştir.¹⁸ Birliği bir arada tutmak için yapılan ve ancak üç gün sürebilen darbe girişimi amacının tersine dağılma sürecini hızlandırmıştır. Öyle ki, Sovyetler Birliği Aralık ayında dağılmış ve 25 Aralık 1991'de kırmızı bayrak Kremlin'den indirilerek bir dönem sona ermiştir.¹⁹

2. Komünizm Sonrası Döneme Geçiş: 1989 – 1991 Dönüşümü

Stalin'in karizmatik otoritesinin bir türlü doldurulamadığı Sovyetler Birliği'nde Brejnev döneminden itibaren başlayan en önemli sorun meşruluk krizi olmuş ve 1968 yılı itibarıyla da komünizm özellikle Batı'da bütün çekiciliğini yitirmeye başlamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu ve yenilmezliği kabul edilen askerî gücü, ortaya çıkabilecek karşı çıkışlara ve bağımsız hareket etme girişimlerine karşı, genel sekreterlerce, başarılı biçimde kullanılmıştır. Buna karşın sistemin tıkanmışlığının ve yaşanan durgunluğun aşılması için devreye sokulan reform hareketi ile son genel sekreterin Afganistan'dan askerî birliklerin çekilme kararını vermesi ve ABD ile silahsızlanma görüşmelerine başlaması beraberinde Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki Sovyet egemenliğini sonlandırmaya yönelik siyasetiyle birleşmiş ve mevcut durumu radikal biçimde değişikliğe uğratmıştır. Gorbaçov'un askerî anlamda herhangi bir müdahaleden bulunulmayacağını göstermek

¹⁸ Boris Kagarlitski, *Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?* Çev.: Kaya Şahin. (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), s. 8 – 9.

¹⁹ Boris Yeltsin'in gösterdiği dirençle darbeye karşı elde ettiği başarı, onun popülaritesi arttırmış ve kısa bir süre sonra demokratik yolla Rusya Federasyonu'nun başkanı olarak seçilmeyi başarmıştır (Adel Safty, *Democracy and Governance, The Global Advance of Democracy*. (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2003), s. 196 – 197.).

suretiyle Doğu Avrupa halklarını kendi kaderleriyle baş başa bırakması, komünist sistemin çöküşünün başlangıcı olmuştur.²⁰

Gorbaçov başta olmak üzere iktidarda yer alanlar, planlanan dönüşümü gerçekleştiremeden yeniden yapılanmanın denetimini yitirerek Birliğin dağılmasına yol açmışlardır. Sovyetler Birliği'nde yaşanan bu gelişmeler zamansal bir koşutlukla demokratikleşme konusunda hâli hazırda belli içsel dinamiklere sahip olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki hareketliliği tetiklemiştir. Böylece Varşova Paktı ülkeleri üzerindeki Sovyet baskısı kalkmış ve bu ülkeler kendi siyasî sistemlerine ilişkin dönüşüm süreçlerini hızlandırmışlardır.

Doğu Avrupa'daki hareketliliğin anlaşılabilmesi için Sovyetler Birliği ile Varşova Paktı'nın diğer ülkeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Öyle ki, Stalin döneminde Doğu Avrupa ülkelerinin bir arada tutulması için güç kullanılırken; Prag Baharı'nı bir istisna kabul ettiğimizde, daha sonraki süreçte güç kullanımından çok para yardımı ile bu amaca ulaşılma yöntemi denenmiştir. Böylece Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri borç yükü altına sokulma pahasına Batı ülkeleri ile ekonomik ilişkiler kurmaya zorlanmış ve Sovyet yardımı yapılarak bağımlılıkları sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu model özellikle 1973 ekonomik bunalımı ve Afganistan Savaşı'nın maliyeti ile birleştiğinde Sovyetler Birliği'nin çok büyük bir yük altına girmesine yol açmıştır. Ancak Gorbaçov, askerî ve malî yollarla Doğu Avrupa'yı denetim altında tutma eğiliminden vazgeçerek Sovyetler Birliği'nin kendi iç sorunları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede Varşova Paktı ülkelerini ziyaret etmiş, onları kendi reform süreçlerini başlatmaları konusunda teşvik etmiştir.²¹

²⁰ Ferenc Fehér ve Ágnes Heller, "Komünizmin Sonu," *Doğu Avrupa Devrimleri, Totaliter Toplumlardan Sivil Toplumlara*. Der. ve Çev.: Tarık Demirkan. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), s. 39, 42-44.

²¹ Örneğin Macaristan'da çok partili çoğulcu bir siyasî yapılanmanın oluşmasına ses çıkarılmaması; Polonya'nın piyasa ekonomisine geçmesi yönünde adımlar atması için zorlanması bu teşviğin önemli örneklerini oluşturmuştur (David Ost, "Dayanışma'nın Dönüşümü ve Orta Avrupa'nın Geleceği," Çev.: Mustafa Küpüşoğlu. *Düünün ve*

Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'yı kendine bağlı tutmak için yapmış olduğu sermaye aktarımının tükenme noktasına gelmesi ve bu ülkelerin de ekonomik politika anlamında verimsiz tercihlerde bulunmaları, yaşam standartları düşürmüş ve yaşanan çöküşün en önemli etmenlerinden biri olmuştur. Ayrıca, Batı toplumlarındaki bilişim teknolojisine ayak uyduramama ve bilginin sosyalist devletlerce denetim altına alınamaması Doğu Avrupa toplumlarının bu gelişmelerden haberdar olmasına ve etkilenmesine neden olmuştur. Bu etkileşim sistem açısından yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bir diğer etmen ise çevresel kirliliğin artması üzerine başlayan eleştirilerin zamanla çevreci bir muhalif harekete dönüşmesidir. Öyle ki, Bulgaristan özelinde sisteme karşı ilk halk gösterisi çağrısı, ülkedeki çevreci hareket olan Ecoglasnost'tan gelmiştir. Bütün bu dinamiklerin yaşandığı bölgede, siyasî sistemin dayandığı ideolojik temelin ve yönetici sınıfın meşruluk bunalımına girmesi sosyalist yönetimlerin ard arda çökmesine yol açmıştır.²²

1989 – 1991 yılları arasındaki dönüşüm yalnızca siyasî alanda gerçekleşmemiş, üst yapı kurumlarındaki değişim sosyo – ekonomik tabanda da karşılığını bulmuştur. Bu yüzden Doğu Avrupa'daki demokratikleşme dalgasının bir boyutunu iktidarın kimin tarafından nasıl kullanılacağı oluştururken; diğer boyutunu da toplumsal yapının yeniden şekillenışı ve demokratik siyasî yapılanmanın üzerinde yükseleceği, toplumun sivilleşmesi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisi olguları meydana getirmektedir. Sosyalist yönetimlerin iktidardan uzaklaşmasına rağmen, demokratikleşme sürecinde kesinti ya da geri dönüşler²³

Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı: 7/3: 253 – 278, (İstanbul: Alan Yayıncılık, Nisan 1990), s. 274 – 276.).

²² Tom Palmer, “Sosyalizm Doğu Avrupa’da Neden Çöktü,” Çev.: Zafer Yılmaz. *Liberal Düşünce*. Sayı 33: 89 – 93, (Kış, 2004), s.90-91.

²³ Demokratikleşme sürecinin başarısızlığa uğraması konusunda düşüncelerin ve endişelerin ortaya çıkmasındaki asıl neden Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yapılan ilk özgür seçimlerde komünist partilerin aldıkları oy oranı olmuştur. Her ne kadar bu ülkelerin komünist partileri hiçbir yerde %20'nin üzerine çıkamamış olsalar da bu oran, yaşanan çöküşe ve eski yönetimlere duyulan tepkiye oranla yüksek bulunmuştur. Bu sonuçların ortaya çıkmasının ardında, mevcut komünist partilerin kendi parti imajlarını

yaşanacağı konusunda ciddî çekinceler ileri sürülmüşse de, Doğu Avrupa ülkelerinin, piyasa ekonomisini yeniden icat etmek zorunda olmamaları, sadece bu ekonomik modeli nasıl işletecekleri konusunda karar verme aşamasına gelmeleri, söz konusu çekincenin bir ayağını anlamsızlaştırmaktadır. Sivil toplumun oluşturulması noktasında ise, mevcut iktidara eleştirel bir siyasî iktidar seçeneği yaratmak suretiyle, bu ülkelerdeki muhalif hareketler kendilerinden beklenmeyen ölçüde başarılı bir performans göstermişlerdir. Geçiş dönemi boyunca halkın salt öfkesinden başka günlük gereksinimleri de giderebilecek, sağlıklı çözümler üretebilecek bir yapılanma için gerekli kamuoyunu hazırlayacak kolektif hareketler sergilenebilmiştir.²⁴

Doğu Avrupa'daki komünist çözülüşün başlangıç anı 1989 yılında Polonya Parlamentosu için yapılan seçimler olmuştur. Seçimler sonucunda Polonya Komünist Partisi çok ağır bir seçim yenilgisine uğramış ve komünistlerin içinde yer almadığı yeni bir hükûmet kurulmuştur. 1989 yılındaki yuvarlak masa müzakerelerinin²⁵ doğal

değiştirmeye yönelik çabaları, daha ılımlı bir siyaset çizgisini benimsemiş olmaları ile Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Sırbistan gibi ülkelerde sivil toplumun zayıflığı ve seçim hilelerinin yaşanması etmenleri yatmaktadır. Ancak bu kısmî başarılar çok uzun soluklu olmamıştır (Fehér ve Heller, "Komünizmin Ardından," *a.g.e.*, s. 49-50).

²⁴ Giuseppe Di Palma, "Niçin Demokrasi Doğu Avrupa'da İşleyebilir," Çev.: Levent Köker. *Demokrasinin Küresel Yükselişi*. Der.: Larry Diamond ve Marc F. Plattner. (Ankara: Yetkin Yayınları, 1995), s.322 – 324. Siyasî partilere katılmak ve onlara önderlik etmekten kaçınan, Wałesa, Havel, Yeltsin gibi karizmatik önderlerin başında olduğu; Polonya'da Dayanışma Hareketi, Çekoslovakya'da Sivil Forum, Macaristan'da Macaristan Demokratik Forumu, Baltık ülkelerinde Halk Cepheleleri ve Bulgaristan'da Demokratik Güçler Birliği adlarıyla ortaya çıkan muhalif hareketler, kendi ülkelerinde siyasî partileşme eğilimi göstermemiş olsalar da Doğu Avrupa ve Rusya'da siyasi toplumun oluşumunda büyük rol oynamışlardır (Juan J. Linz & Alfred Stepan, "Post – Communism's Prehistories," *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post – Communist Europe*. (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996), s. 247).

²⁵ Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda gerçekleştirilen yuvarlak masa görüşmeleri usûlü, komünist devletlerin anayasalarında öngörülmediği gibi yeni anayasaları da hazırlamamışlardır. Bu usûl tek parti sistemlerinden çoğulcu siyasî yapıya barışçıl bir geçişin sağlanmasında anahtar mekanizmayı oluşturmuştur. Görüşmelerin ilk defa ortaya çıktığı Polonya ile diğer başarılı örneklerinin sergilendiği Macaristan ve Çekoslovakya uygulamaları incelendiğinde, gerek muhaliflerin gerekse de hükûmet temsilcilerinin seçimle belirlenmediği görülmektedir. Bu üç ülkeden farklı olarak Doğu

sonucu olarak yapılan ve yarattığı domino etkisiyle bütün Orta ve Doğu Avrupa Komünist rejimlerini yıkıma götüren bu seçimler, komünizmin çözülüşünün daha karmaşık ve kanlı olmasının da önüne geçmiştir.²⁶ Özellikle Polonya ve Macaristan’da demokratik bir siyasî sisteme geçişte büyük zorluk yaşanmamıştır. Her iki ülke açısından devletin yıkılmaması, 1968’de başlayan ekonomik reform hareketinin olumlu sonuçları, demokratik sistemin piyasa ayağının oluşumunda büyük kolaylık sağlamıştır. Özellikle Polonya’da bir yandan pazar ekonomisine uyum sağlamak konusunda ciddi başarı gösterilmesi öte yandan halkın sıkıntılarını ve isteklerini aktarabilecekleri çok partili bir siyasî yapının oluşturulabilmesi dönüşümün yumuşak gerçekleşmesini sağlamıştır. Buna karşın Çekoslovakya bütünlüğünü koruyamamış ve ikiye bölünmekten kurtulamamıştır.²⁷

Polonya’nın da içinde yer aldığı Visegrad Üçlüsü’nün birlikte hareket etme eğilimi Doğu Bloku’nun dağılışıda belirleyici olmuştur. Şubat 1991’de Macaristan’ın Visegrad şehrinde yapılan toplantıda, Polonya ve Çekoslovakya devlet başkanları ile Macaristan başbakanı karşılıklı işbirliğini görüşmüşler ve Ekim 1991’de Krakow’da imzalanan işbirliği antlaşmasıyla süreç hızlanmıştır. Bu yakınlaşmayı pekiştiren

Almanya’da ve Bulgaristan’da ise siyasî olmayan muhalefet geleneği ve partilerin kendini kurtarma yönündeki çaresiz çabası bu ülkelerdeki yuvarlak masa görüşmelerinin daha az başarılı olmasına yol açmıştır. Bu müzakerelerin en önemli işlevlerinden biri de birbirine düşmanca hisler taşıyan tarafların tartışmaya başlayabilmesinin sağlanmasıdır. Bu süreç sayesinde siyasî geçiş daha sorunsuz geçmiş, Tiananmen çözümündeki gibi protestoların sert biçimde bastırılmasının önüne geçilmiştir (Gale Stokes, “The Successes and Failures of Negotiated Democratization,” *East European Constitutional Review (EECR)*. <http://www1.law.nyu.edu/eecr/vol6num2/roundtable.html> E.T.: 07.04.2010).

²⁶ Leżsek Kolakowski, “Devrim Sonrası Sersemlik,” Çev.: Levent Köker. *Demokrasinin Küresel Yükselişİ*. Der.: Larry Diamond ve Marc F. Plattner. (Ankara: Yetkin Yayınları, 1995), s.330.

²⁷ Alain Touraine, *Demokrasi Nedir?* Çev.: Olcay Kunal. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), s. 257, 258 – 260.). Komünist yönetimlerin iktidarı bırakmamak konusunda çok dirençli olmamaları ve orduların darbe yapma kültüründen uzak oluşu, süreçlerin, Romanya dışında, çok az kan dökülerek yaşanmasında önemli bir diğer etmen olarak gösterilebilir (Di Palma, *a.g.m.*, s.321 – 322.).

gelişme ise Aralık 1992 akdedilen Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması olmuştur.²⁸

Yaşanan bütün sosyo – ekonomik ve siyasî gelişmeler, Batı Avrupa’dan farklı olarak hızlı ve köklü biçimde bir anayasal değişimi de beraberinde getirmiştir. Orta ve Doğu Avrupa’daki demokratikleşme sürecinde mevcut yönetimlerin siyasî ve ekonomik düzenlerinin sona erdirilmesi esas alınmıştır. Bu çerçevede bütün değişim faaliyeti üç ana konu üzerinde toplanmıştır. Bunlardan ilki, özelleştirme, özel mülkiyet ve serbest piyasa konularını temel alan bir ekonomik programın hazırlanması olmuştur. İkincisi ise devletin rolünü yeniden tanımlayan ve kurumların daha farklı biçimde örgütlenmesini öngören, anayasa başta olmak üzere hukukî değişikliklerin gerçekleştirilmesidir. Üçüncüsü de birey hak özgürlüklerini hukukî güvence altına alacak, hatta devlet müdahalesinden koruyacak tarzda anayasal bir yapının meydana getirilmesini ifade eden toplumun özgürleştirilmesidir.²⁹

III. ORTA VE DOĞU AVRUPA ANAYASACILIĞI: SİYASÎ MİMARİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

A. Siyasî Sistemi Rasyonelleştirme Çabası

Siyasî sürecin rasyonelleşmesini ve ülke içinde bütünleşmeyi sağlama işlevine sahip olan anayasalar, bu yolla gerçekleştirilecek olan siyasî modernleşmenin de en önemli araçlarıdır. Anayasaların yüklendikleri bu işlevler bir yandan demokratik sisteme geçişin yolunu açarken; öte yandan istikrarlı bir siyasî yapılanmanın esasını da oluştururlar. Sadece aritmetik bir çoğunluğun ortaya çıkmadığı, aslında gerçek anlamda üzerinde oydaşılan bir anayasayla ulusal bütünleşmenin yaşanması, başarılı anayasacılık faaliyeti olarak değerlendirilebilir.

²⁸ Holmes, *a.g.e.*, s. 137.

²⁹ Hasan Tunç ve Kamile Türkoğlu, “Doğu Bloku’nun Yıkılması Sonrasında (Post – Komünist) Devletlerde Anayasa Yapım Yöntemleri,” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt no 11, Sayı no 1 – 2: 1133 – 1163, (Haziran – Aralık, 2007), s. 1135 – 1136.

Dolayısıyla yaşayan bir anayasadan bahsedebilmek için, kurucu metin bir protezden çok kişilerin derisi hâline dönüşmelidir.³⁰

Yeni kurulan devletlerin veya mevcut siyasî sistemini değiştiren ülkelerin temel örgütlenme modelini oluştururken hazırlamaya çalıştıkları ilk hukukî metin, bu işlevleri dolayısıyla anayasalar olmuştur. Otoriter veya totaliter sistemlerin terk edilerek demokratik siyasî yapılanmaların kurgulanmaya çalışılması aşamasında, anayasa hazırlık çalışmaları merkezî öneme sahiptir. Çünkü yeni anayasa ile özgürlükler hukuku düzenlendiği gibi aynı zamanda devletin örgütlenme şeması da öngörülmekte ve bunun üzerinde hangi hükûmet sisteminin tercih edildiği tespiti de yapılmaktadır. Pek tabii ki bütün bu saptamalar, erkler ayrılığına göre hukuk devleti temelinde oluşturulan demokratik sistemlerin kurulması varsayımına dayanmaktadır.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki anayasacılık faaliyeti büyük ölçüde demokrasiye geçiş sürecinde ortaya çıkan iç dinamiklerin etkisiyle biçimlenmiştir. Linz'in etkisiyle siyaset bilimi terminolojisine girmiş ve kabul görmüş çeşitli anayasa yapma yöntemlerinin bu coğrafyada da yaşama geçirildiğini görmek mümkündür. Ana hatlarıyla üçlü bir sınıflandırmaya tâbi tutulan bu anayasa yapma usûllerinden ilkinin, mevcut otoriter / totaliter yönetimin kendi yöneticilerinin başlattığı ve sonuca ulaştırdığı **reform** (reforma) yolu oluşturmaktadır. İkincisi ise daha çok ülkedeki muhalif hareketlerin ve son aşamada geniş halk kitlelerinin baskısıyla mevcut sistemin çökmesini ifade eden **kopma** (ruptura) usûlüdür. Sonuncu hareket tarzı da mevcut siyasî iktidar ile demokratik muhalefetin müzakerelerine dayanan ve uzlaşmayla sonuçlanan **sözleşme** (pactada) yoludur. Linz, sözleşme yolunu, reform ve kopma süreçlerine yakınlığına göre kendi içinde de ikiye ayırmaktadır. Buna göre bazı ülkelerde sözleşme yoluyla gerçekleşen anayasa yapma faaliyeti, reform

³⁰ Miguel Herrero de Miñon, "Demokrasiye Geçiş ve Anayasal Tercihler," Çev.: Ergun Özbudun ve Levent Köker. *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı*. (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayını, 1993), s. 34 – 36. 1791 Fransız Anayasası'nda ifadesini bulan, *insan derisiyle kaplı olma* nitelemesi, arka planında uzun özgürlük mücadelesinin olduğu tarihsel bir tanımlamadır (Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*. (İkinci Baskı, İstanbul: Arba Yayınları, 1988), s. 9.).

hareketinin bir uzantısı gibi cereyan etmektedir ki buna “reform sözleşmesi” (reforma – pactada) denmektedir. Diğer başka ülkelerde süreç, gerçekleşen siyasî kopuşun sonucunda, görevde kalamayacak olan eski iktidarın yerini kansız biçimde ve düzen içinde yeni iktidar sahiplerine bırakmasını öngören bir sözleşmeyle tamamlanmaktadır. Buna da “kopma sözleşmesi” (ruptura – pactada) adı verilmektedir³¹

B. Kabul Edilen Yeni Hükûmet Sistemleri

1989 Devrimlerini izleyen dönemde, sosyo – ekonomik ve siyasî yapıyı kökten değiştirecek yeni anayasaların hazırlanması süreci, yaşanan dönüşümün en önemli ayaklarından biri olmuştur. Böylece bir yandan komünist ideolojinin izlerinin silinmesi sağlarken; diğer yandan da Batı Avrupa’yla her konuda uyumun sağlanabileceği yapısal ve hukukî altyapının temeli atılmıştır. Böylece, özünde özgürlükler hukukunun genişletilmesi ve yeni ekonomik tercihlerin belirtilmesi olduğu kadar siyasî iktidarın odaklandığı ve faaliyet gösterdiği yasama – yürütme erklerinin oluşumu ile işleyişi de yeniden gözden geçirilmiş ve inşa edilmiştir.

Batı Avrupa’dan farklı olarak Orta ve Doğu Avrupa anayasacılığında, yeni siyaset kalıplarının oluşturulmasında, anayasal yapılanmanın gerçekleştirilmesinde ve biçimlendirilmesindeki belirleyici unsur yasama organları olmuştur. Özellikle kurumlararası kilitlenmelerin yarattığı siyasî bunalımları en az seviyeye indirecek düzenlemeler öngörülmeğe çalışılırken; aynı zamanda demokratik sistemi sağlam temellere oturtacak istikrarlı ve etkin bir anayasal kurgulanma ön plana çıkmıştır. Siyasî sistemin dönüşümünde merkez rol oynayan yasama

³¹ Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), s. 19 – 20, 32 – 33, 115.). Huntington ise benzer içeriğe sahip bu süreçleri farklı bir adlandırmayla tipleştirmiştir. Siyaset bilimciye göre, “reform” ile gerçekleşen bir “dönüşüm” iken; “çöküş”, “yeni bir siyasi sistemin eskisinin yerine geçişini” ifade etmektedir. “Sözleşme” de büyük ölçüde bir “yer değiştirmeyi” ifade etmektedir (Huntington, *a.g.e.*, s.109.).

organları içinde baş aktörleri siyasî partiler ve yasama komisyonları oluşturmuştur.³²

Demokrasiye geçiş süreçleri yaşanırken siyasî uyuşmazlıkların çözümünde ve hükûmet meşruiyetinin sağlanmasında başlıca yol olarak çoğunlukla parlâmentarizm tercih edilmiştir. Bütün kurumlarıyla tam donanımlı demokrasilere yönelen Komünizm sonrası toplumlardaki geçiş sürecinde, istikrarı güçlendirmek ve etkinliği arttırmak için yeni demokratik anayasaların içerisine çeşitli rasyonelleştirme mekanizmaları yerleştirilmiştir. Böylece birtakım anayasal araç ve usûllerle bir yandan hükûmet siyasetinin yasama organınca denetimi sağlanırken; diğer yandan hükûmetin istikrarını güçlendirmek ve yönetimi felce uğratacak, ortaya çıkması muhtemel, siyasî bunalımlardan kaçınmak amaçlanmıştır.³³

1. Parlâmenter Sistemi Kabul Eden Ülkeler

a. Macaristan: Parlâmento Merkezli Yönetim

1948-1953 yılları arasındaki Stalinist Mátyás Rákosi dönemi dışında Macaristan’da gittikçe etkisi azalan ve farklılaşan sosyalist bir yönetim hayata geçmiştir. 1953 sonrası girilen bu yeni dönemde uygulanmakta olan baskı azalırken; aynı zamanda parti içi çatışma derinleşmeye başlamıştır. 1956’daki muhalif hareketlenme bastırıldıktan sonra yönetime getirilen ve hâkim kılınan Kádár’ın iktidarında toplum, durgunlaştırıldığı gibi siyasallaştırılmaktan da uzaklaştırılmıştır. Böylece “bize karşı olmayanlar bizim yanımızdadır” biçiminde daha edilgen bir

³² Attila Agh, “Parlamentoların Etkin Çalışması İçin Reformlar: Doğu Orta Avrupa Ülkelerinin Parlâmenter Reform Deneyimleri,” Çev.: Mehmet Ali Tuğtan http://www.tesev.org.tr/projeler/proje_siyasi_parlamento.php. E.T.: 14.11.2006.

³³ Evgeni Tanchev, “Parliamentarism Rationalized,” *EECR*. Vol. 2, No 1: 33 – 35, (Winter, 1993), s.33. Sistemin işleyişinde istikrar algısını değiştirmek, etkinlik düzeyini arttırmak ve sistem içi kilitlenmelerin aşılmasını sağlamak üzere parlâmenter sistemlerde çokça kullanılan rasyonelleştirme mekanizmaları, aynı zamanda diğer hükûmet sistemlerinin uygulamalarında da görülmektedir. Ayrıntılı bilgi ve örneklemeler için bkz. (Bülent Yücel, *Parlâmenter Hükûmet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2009), s.156 – 193.).

siyaset çizgisi oluşturulmuştur. İktidarın, mevcudu korumaktan başka bir amaç gütmeksizin, varlığını sürdürmeye çalıştığı tüm 1960 – 1989 döneminde değişimden mümkün olduğunca kaçınılmıştır. Kádárist yönetim, ölçülü bir gerçekçilik çerçevesinde, ılımlı bir siyaset üslûbuyla, koşullara göre değişen bir hareket tarzı geliştirmiştir. Böylece ne kendisinden çok nefret edilmiş ne de kendisine büyük bir inanç ve güvenle bağlanılmıştır. Bu sonuç, kitlesel bir muhalif hareketten çok, daha dar kapsamlı bir yurttaş girişimi olan SZETA hareketinin oluşumuna yol açmıştır. Hareketin önderliğini yapan aydın çevresi, siyasî alana egemen olmaktan ziyade güçlü devlet mekanizmasına karşı toplumun örgütlenmesi ölçüsünde sivil topluma önem veren bir siyasî çizgi kurmaya çalışmıştır.³⁴ Stalin sonrası zaten farklı bir model geliştiren ülke, Varşova Paktı'nın çözülüşünden hızla etkilenmiş ve mevcut siyasî sistemini değiştirerek demokratikleşme yönünde ciddi adımlar atmıştır. Böylece Macaristan, bir yandan sosyalist bloktan kopuşu gerçekleştirirken; aynı zamanda Batı Avrupa ile bütünleşmenin siyasî ve sosyo – ekonomik alt yapısını da bu geçiş döneminde hazırlamıştır.

Orta ve Doğu Avrupa'daki ülkelerin çoğundan farklı olarak demokratikleşme sürecini daha sorunsuz geçiren Macaristan'da; 1989 dönüşümü yaşanırken, ülke içinde demokratik siyasî kurumların oluşturulmasında ve pazar ekonomisinin yerleştirilmesinde Macar siyaset ve ekonomi seçkinlerinin katkısının payı büyük olmuştur. Bu çerçevede, reformist hükûmet ile ortaya çıkan siyasî partiler, serbest seçimlerin yapılması, çoğulcu parlâmenter sistemin kurulması, merkezi planlı ekonominin yürürlükten kaldırılması ve yabancı sermayenin Macaristan'a çekilmesi üzerine anlaşmaya vararak sürecin daha yumuşak gerçekleştirilmesinin zeminini hazırlamışlardır.³⁵

³⁴ Gábor Halmai ve Ferenc Laczó, "Macaristan'da Toplumsal Hareketler: Bir Taslak," Çev.: Galip Doğduaslan. *Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim*. Der.: Y. Doğan Çetinkaya. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, ss. 251 – 284.), s. 253 – 257.

³⁵ László Valki, "Hungary: Understanding Western Messages," *Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 2. International and Transnational Factors*. Eds.: Jan Zielonka and Alex Pravda. (Oxford: OUP, 2001), s. 281.

1989 yılı boyunca Macar Sosyalist İşçi Partisi (HSWP) içindeki muhafazakâr ve yenilikçi kanatlar arasında süregelen mücadele sonunda, siyasî iktidar aynı yılın ortalarında muhalefetle müzakerelere başlama kararını vermiştir. 13 Haziran ve 18 Eylül 1989 tarihleri arasında gerçekleşen “yuvarlak masa toplantıları” sonrasında Ekim 1989’da HSWP’nin 14. Kurultayı toplanmış ve partinin feshedilmesi ile Macar Sosyalist Partisi’nin (HSP) kurulması kararları alınarak Macaristan’da komünist düzen sona erdirilmiştir. Böylece yuvarlak masa toplantıları sonrasında iktidar ile muhalefet arasında gerçekleşen ve “Eylül Paktı” olarak bilinen anlaşmaya uygun olarak mevcut anayasasının değiştirilmiş hâli 23 Ekim 1989 günü yayımlanmıştır.³⁶

Macaristan yeni bir anayasa hazırlamaksızın demokratikleşme sürecini yaşamış olmasına rağmen, bu durum onun ne anayasal değerler ne de kara avrupası tipi hiyerarşik bir yasal sistem yoksunu olduğu anlamına gelmektedir. Aksine, 1989’daki serbest ve âdil siyasî rekabete ilişkin köklü reform, Macaristan’a, açıkçası demokratik bir etiket kazandırmıştır. Buna karşın mevcut anayasa, planlı bir kurumsal mühendislik ürünü olmaktan uzaktır. Bunun yerine tepkisel bir anayasa oluşturulmuştur. Evrimsel gelişme modeli izlenerek 1989 Anayasa değişiklikleriyle parlâmenter hükûmet sistemi kurulmuştur. Ancak bu değişim kendi amaçlarına uygun olarak anayasayı daha çok ve kolayca değiştirebilecek nitelikli bir parlâmenter çoğunluk tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yeni iktidarı bir dereceye kadar dengelemek üzere Anayasa Mahkeme’si³⁷ oluşturulsa da anayasanın

³⁶ Gönenç, *a.g.e.*, s. 135 – 136.

³⁷ Geçiş sonrası dönemde demokratikleşmenin ve demokratik yapıların pekişmesi / sağlamlaşması bakımından Anayasa Mahkemeleri yaşamsal rol oynamışlardır. Öyle ki, yuvarlak masa toplantıları sonucunda uzlaşmaya dayalı olarak geçişlerin yaşandığı Polonya ve Macaristan’da, Anayasa Mahkemeleri aldıkları aktivist tutumla yeni sistemin oturtulması, hukuk devleti anlayışının yerleşmesi ve insan haklarının güçlenmesi bakımından önemli işlevler görmüşlerdir (Ergun Özbudun, “Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Pekişmesi Sürecinde Anayasa Mahkemelerinin Rolü,” *Anayasa Yargısı*. Sayı no 24: 359 – 364, (2007), s.361 – 362).

kolayca değiştirilebilecek olması nedeniyle, siyasî gücün çoğu koalisyon partilerinin elinde kalmıştır.³⁸

Çok partili bir parlâmenter demokrasinin oluşturulduğu Macaristan’da, anayasayla yasama – yürütme erklerinin işleyişi yasama organı merkezinde biçimlendirilmiştir. Öyle ki, halkın temsilcisi ve devlet organlarının en üstünü olarak nitelenen parlâmentonun (md. 19/I) yetkiler manzumesi oldukça geniş tutulmuştur. İkili bir yürütme yapısı içinde, yasama organı hem cumhurbaşkanını (md. 29/A) hem de cumhurbaşkanının önerisi üzerine kendi çoğunluğunun oyuyla başbakanı seçmektedir. Başbakanın belirlediği bakanların cumhurbaşkanınca atanmasıyla da hükûmetin kurulması süreci tamamlanmakta ve ardından hükûmet programı meclis tarafından oylanmaktadır (md. 33/III, IV). Bu düzenlemeden de anlaşılacağı gibi yasama organı, yürütmenin oluşumunda ve görevine devam edebilmesi noktasında oldukça belirleyicidir.

Macaristan Anayasası’yla cumhurbaşkanının yetkileri törensel bir içerikte tutulmuştur. Bu çerçevede “devletin temsili”, “seçimlerin ve ulusal referandumun ilân edilmesi”, “parlâmento genel kurulunun ve komisyonlarının oturumlarına katılabilme ve konuşma yapabilme”, “parlâmentoyu harekete geçirmek üzere dilekçe verebilme” ve “ulusal referandumun yapılmasına karar verme” (md. 30A/II) yetkileri dışındaki bütün yetkileri karşı imzaya tâbidir.

Yasama organına karşı siyasî sorumluluğu öngörülen (md. 39) hükûmet ise cumhurbaşkanından farklı olarak siyaset üretme ve onu yaşama geçirme noktasında daha etkin bir konuma getirilmiştir. Özellikle sosyo – ekonomik politikaların üretilmesi ve uygulanması, sosyal devlete ilişkin ve sağlık hizmetlerine yönelik sistemlerin belirlenmesinde ve onların gerçekleştirilmesi için gerekli fonların sağlanmasında başlıca yetkili ve görevli icra organıdır. Bu politikaların yürütülmesinde

³⁸ Istvan Szikinger, “Hungary’s Pliable Constitution,” *Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering*. Ed.: Jan Zielonka. (Oxford: OUP, 2001), s. 406.

kanunlarla çelişmeyecek biçimde yetkisi dâhilinde kararnameler çıkarma ve çözümler üretme olanağı ile donatılmıştır. Ayrıca parlâmento tarafından yetkilendirilmek koşuluyla tehlikeli durumlarda mevcut kanunların hükümlerinden ayrılan çözümler getirebileceği gibi kararnameler de çıkarabilecektir (md. 35).

Macaristan anayasasında çeşitli rasyonelleştirme düzenlemeleri öngörölmek suretiyle sistemin işleyişinde ortaya çıkabilecek kurumsal kilitlenmelerin önüne geçilmek istenmiştir. Kurucu güvensizlik oyunun öngörölmesi (md. 39A), cumhurbaşkanının seçim sürecinin üç turla sınırlanması ve azalan oy çokluğunun düzenlenmesi (md. 29B), cumhurbaşkanının yokluğunda onun yetkilerinin –kısıtlı da olsa- meclis başkanınca kullanılacak olması (md. 29/E) ve bakanların başbakanın önerisi üzerine cumhurbaşkanınca görevden alınması (md. 33/IV) bunun tipik örnekleridir.

b. Çekoslovakya: “Kadife Devrimin” “Kadife Ayrılığa” Dönüşmesi”

1968 Prag Baharı’nın Sovyet işgaliyle bastırılması üzerine gerçekleştirilen tasfiye ile Komünist Parti’den koparılanların başını çektiği Charter 77 Hareketi, Çekoslovakya’da büyük bir itibara sahipti. Bir insan hakları ve demokratikleşme mücadelesi olarak şekillenen ve fakat ilk ortaya çıktığında dönemin iktidarınca sert tepkiyle karşılaşan bu hareket, 1989 Kasım’ında yaşanmaya başlayan protestoların ve muhalefetin de ciddî bir dayanak noktası olmuştur. 17 Kasım’da Wenceslas Meydanı’nda başını öğrencilerin çektiği gösteri polisin çok şiddetli müdahalesiyle karşılaşmıştır. Ancak bu müdahale 20 Kasım boykotuna yol açmış ve daha sonra 25 Kasım’da Letna Meydanı’ndaki büyük gösteriyi tetiklemiştir. Muhalefetin hızla büyüyen tepkisini, genel grev çağrısı izlemiş ve böylece işçi – öğrenci birlikteliği de sağlanmıştır.³⁹

³⁹ Marxism Today, “Prag’ın İkinci Baharı,” Çev.: Tonguç Çoban. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası*. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı 7/3: 373 – 378, (İstanbul: Alan Yayıncılık, Nisan 1990), s.373 – 374.

Önceleri iktidarı bırakmak istemeyen yönetim, muhalefeti ve protestoları bastırmaya yönelik ilk girişimde başarısız olunca, direncini yitirerek bu ısrarını sürdürmekten vazgeçmiştir. Protestoların hızla ülke geneline yayılması üzerine 24 Kasım'da Komünist Parti yönetimi bütünüyle istifa ederken; muhalefeti meydana getiren öğrenciler, sanatçılar, entelektüeller ve diğer unsurlar arasında şaşırtıcı bir hızla ilişkiler kurulmuş ve örgütlenme tamamlanarak devrimsel bir hareket oluşturulmuştur. Bu süreç, “Yurttaş Forumu” olarak Çek tarafında ve “Şiddete Karşı Halk” adıyla Slovak tarafında olmak üzere iki şemsiye örgütün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Her iki muhalif örgüt hemen hemen aynı tarihlerde, Prag ve Bratislava'da, komünist yönetimle siyasî iktidarın tekel olmaktan çıkarılması konusunda müzakere sürecine başlamıştır. Gerçekleştirilen yuvarlak masa görüşmelerinde, tasarlanan reformların nasıl yürürlüğe sokulacağı konusu önem kazanırken; öncelikle, halkın çoğunluğunun güvenini kaybetmiş olan parlamento üyelerinin, muhalif kanadın gösterdiği adaylarla yer değiştirilmesini sağlayacak seçimlerin yapılması ile federal hukuk sistemindeki mevzuat temizliği sayesinde bir adım daha atılmış ve geçiş için gerekli siyasî ve hukukî hazırlık yapılmıştır.⁴⁰ Çekoslovakya'daki demokratikleşme süreci diğer Orta ve Doğu Avrupa devletlerinden ayrı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Ülke, Çek Cumhuriyeti (Çekya) ve Slovakya olmak üzere iki bağımsız devlet olarak yeniden biçimlendirilmiş ve eski kıtanın haritasında yeniden sınır değişiklikleri başlamıştır.

Bu kopuşun ardında Çekoslovakya'nın kendine özgü koşulları kadar yaşanan bir anayasal dikkatsizlik de ön plana çıkmaktadır. Şöyle ki; siyasî sistemin dönüşümü sırasında, komünist yönetimin çekilmesinden sonra iktidarın derhal Yurttaş Forumu önderlerine geçmesi yönünde bir eğilim belirlemiştir. Bunun sonucunda Forum'un önde gelenlerinden biri olan Václav Havel devlet başkanı olarak seçilmiştir. Ancak komünist dönem anayasasına dokunulmaması, sadece iktidar sorunuyla

⁴⁰ Petr Kopecký, “The Czech Republic: From the Burden of the Old Federal Constitution to the Constitutional Horse Trading among Political Parties,” *Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering*. Ed.: Jan Zielonka. (Oxford: OUP, 2001), s. 320 – 321.

ilgilenilmesi bir süre sonra bölünmeye yol açmıştır. Öyle ki, hem Çek hem de Slovak tarafın başbakanları eski federal anayasayı veto ederek olağanlaşma sürecini farklı bir mecraya sürüklemişlerdir. Cumhurbaşkanı Havel'in bütün muhalefetine karşın her iki tarafın başbakanı bu konuda uzlaşarak "Kadife Devrimi", "Kadife Ayrılığa" dönüştürmüşlerdir. Böylece federal parlamento'nun çıkardığı kanunla herhangi bir toprak tartışması olmaksızın barışçıl bir bölünme gerçekleştirilmiştir.⁴¹

Çekoslovakya özelinde gerçekleşen kopuş sürecinde Slovak tarafın önceleri pek de istekli olmadığı görülmüştür. Ancak Havel'in ve diğer Yurttaş Forumu önderlerinin, daha çok, iktidarın eski yönetimden kendilerine aktarımı ile ilgilenmesi, yeni bir federal anayasa yapma konusunda aceleci davranmamaları; Slovak ve Çek ülkelerinin farklı sosyo - ekonomik yapıları ile gelişmişlik düzeyleri bir süre sonra ayrılma kararının alınmasını dayatmıştır. Bu karara ulaşmada Çek Klaus hükûmeti ile Slovak Mečiar hükûmetinin farklı ekonomi tercihlerinin etkisi de büyük olmuştur.⁴² Geçiş döneminde Çek tarafında yönetimlerin bağımsızlık sözü, daha reformcu olmaları ve Batı ile bütünleşme

⁴¹ John S. Dryzek and Leslie T. Holmes, "Czechia," *Post – Communist Democratization Political Discourses across Thirteen Countries*. (Cambridge: Cambridge University Press (CUP), 2002), s. 241. Bölünme ile gündeme gelen anayasalaştırma süreçlerinin oydaşmacı ve bu denli barışçıl gerçekleşmesindeki en önemli iç dinamik başta Havel olmak üzere Yurttaş Forumu'nun iyi niyetli tavrı ve demokrasiye içten bağlılığı olmuştur. Ancak 1991 yılında çıkarılan ve "Temizlik Kanunu" adıyla bilinen "Bazı Görevlerin Yerine Getirilmesi Şartlarını Belirleyen Kanun" ile belli kategorilerdeki kişilere beş yıl boyunca bazı kamu görevlerinde bulunmaları yasaklanmıştır. Her ne kadar otoriter dönemde işlenmiş siyasî nitelikli suçların ve insan hakları ihlallerinin cezalandırılması olağan olsa da söz konusu kanun bir çeşit kolektif sorumluluk ve suçluluk karinesi yarattığı için hukuk devleti açısından sıkıntılı bir düzenleme olmuştur. Ayrıca kanunun kapsamında yer alan eski ulusal güvenlik mensuplarının, komünist parti görevlilerinin ve onlarla işbirliği içindeki sivillerin temizlenmesi işinin yargı organlarından alınıp idarî kurullara verilmesi kanunu eleştiriye açık hâle getirmiştir (Özbudun, 1993, *a.g.e.*, s.93 – 94.).

⁴² John S. Dryzek and Leslie T. Holmes with Stefan Auer and Antoaneta Dimitrova, "Slovakia," *Post – Communist Democratization Political Discourses across Thirteen Countries*. (Cambridge: CUP, 2002), s. 174 – 175. Klaus yönetimi geniş kapsamlı ve hızlı bir özelleştirme ile serbest piyasa ekonomisinin gereklerini yerine getirmeye çalışırken; Mečiar başbakanlığındaki Slovak yönetimi daha statik, popülist ve milliyetçi bir tutum sergilemiştir (Dryzek and Holmes, "Czechia," *a.g.e.*, s.241.)

konusundaki isteklerine karşın Slovak hükûmetinin reformlar konusunda aceleci olmayan tavrı kısa sürede karşılıklı bir cepheleşmeyi de doğurmuştur. Bu olgu, Slovakya'sız ve bağımsız bir Çek Cumhuriyeti'nin daha sağlıklı bir ekonomiye ve jeostratejik bir konuma sahip olacağı düşüncesini güçlendirmiştir.⁴³

Federal Parlâmento ile Çek ve Slovak yasama organlarının ilk kez, 8-9 Haziran 1990 seçimleriyle oluşturulduğu Çekoslovakya'da, böylece yeni anayasayı hazırlama süreci de başlamıştır. 1992 yılına kadar geçen zaman içinde birden fazla anayasa taslağı hazırlanmış olmasına karşın, bu taslakların uyumlaştırılmasından çok Federasyonun ayrılması noktasında bir fikir belirginleşmiş ve bu tercih, taraflarca olgunlaştırılmıştır.⁴⁴ Süreç bu aşamada kalmamış ve 1992 Seçimleri ertesinde, sırasıyla 17 Temmuz 1992'de Slovakya Ulusal Konseyi bağımsızlığını ilân etmiştir. Akabinde 1 Eylül 1992'de de Anayasası'nı kabul eden Slovakya, Çek tarafının daha hazırlıksız olması ve özellikle siyasî saygınlık ve avantaj elde etmek amacıyla daha hızlı hareket etmiştir. Sonuç olarak her iki tarafın anlaşmasıyla Çekoslovak Federasyonu'nun, 25 Kasım 1992 tarihinde, parlâmentonun 3/5 çoğunluğa ulaşarak kabul ettiği anayasal kanunla dağıtılması kararı alınmıştır.⁴⁵ 16 Aralık 1992 tarihinde Çek Cumhuriyeti'nin yeni Anayasası kabul edilmiştir. Resmen 1 Ocak 1993 tarihinde birbirinden ayrılan her iki cumhuriyetin anayasası bütünüyle bu tarihte yürürlüğe girmiştir.⁴⁶

⁴³ Milada Anna Vachudová, "The Czech Republic: The Unexpected Force of Institutional Constraints," *Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 2, International and Transnational Factors*. Eds.: Jan Zielonka and Alex Pravda. (Oxford: OUP, 2001), s. 332 – 333.

⁴⁴ Kopecký, *a.g.m.*, s.325, 328.

⁴⁵ Darina Malová, "Slovakia: From the Ambiguous Constitution to the Dominance of Informal Rules," *Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering*. Ed.: Jan Zielonka. (Oxford: OUP, 2001), s. 349 – 351, 355.

⁴⁶ Gönenç, *a.g.e.*, s. 141 – 142. Slovak Anayasası Çek Anayasası'ndan farklı olarak bazı kısımları itibarıyla 1 Ekim 1992'de yürürlüğe girmiş ve fakat diğer kısımlarıyla yürürlük kazanması 1 Ocak 1993'de mümkün olmuştur (http://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Slovakia E.T.: 11.01.2011).

b.1. Çek Cumhuriyeti (Çekya)

Federal bir devlet olması dolayısıyla, çift meclisli bir yasama organına sahip olan Çek Cumhuriyeti'nin (md. 15/II) yürütme erki ise yasama organının seçtiği cumhurbaşkanı (md. 54/II) ile onun atadığı, başbakan ve bakanlardan kurulu hükûmetten oluşmaktadır (md. 68/II,III). Böylece anayasayla ikili bir yürütme organının bulunduğu parlâmenter hükûmet sistemi kurgulanmıştır. Siyasî sorumluluğu bulunmayan⁴⁷ (md. 54/III) cumhurbaşkanının yetkileri tipik bir parlâmenter sistem uygulaması olarak törensel düzeyde bırakılmıştır. Öyle ki, sahip olduğu anayasal yetkiler incelendiğinde önemli gözüken birçok yetkisini kayıtlı veya şartlı olarak kullanılabildiği görülmektedir. Anayasanın 63/I,II maddesinde⁴⁸ sayılı yetkilerin kullanılabilmesi için karşı – imzanın şart koşulması bunun somut göstergesidir. Ayrıca, cumhurbaşkanının anayasal kanunlar dışında, kanunları geri gönderme yetkisi bulunmasına karşın bu, tüm parlâmenterlerin salt çoğunluğu ile aşılabilmektedir (md. 62/h, 50/I,II). Keza kanunların çıkarılabilmesi için sadece cumhurbaşkanının imzası yetmemekte aynı zamanda başbakan ve temsilciler meclisi başkanının da ilgili metni imzalaması gerekmektedir (md. 62/i, 51).

Cumhurbaşkanının Temsilciler Meclisi'nin seçimlerini yenileme yetkisi (md. 62/c) olmakla birlikte, “yenileme”, bazı durumların gerçekleşmesi hâlinde kullanılabilecek koşullu bir yetkidir. Buna göre fesih, Temsilciler Meclisi'nin hükûmete güvenoyu vermemesi; hükûmetin güven sorunu ile irtibatlandığı bir kanun tasarısı hakkında karar vermemesi ya da makûl bir süreyi aşacak biçimde toplanmaması veya toplantılarına ara vermesi hâlinde kullanılabilecek bir yetki olarak düzenlenmiştir. Fesih yetkisinin seçimlere üç ay kala kullanılamayacağı öngörülerek, yetkinin kullanım alanı daha da sınırlı hâle getirilmiştir (md.

⁴⁷ Bunun istisnası, vatana ihanet suçu ile Senato tarafından itham edilip Anayasa Mahkemesince mahkûm edilmesidir. Bu durumda, verilen ceza ile devlet başkanlığı sıfatını yitirebilir (md. 65/II).

⁴⁸ Siyasî olarak cumhurbaşkanını kısmen de olsa etkin kılabilen bu yetkiler arasında, “uluslararası antlaşmaların müzakeresi ve onaylanması”, “generallerin atanması ve terfi ettirilmesi”, “yargıçların atanması” örnek verilebilir.

35). Bir diğer önemli yetki olarak karşımıza çıkan “azil yetkisi” konusunda da cumhurbaşkanı geniş bir takdir yetkisine sahip değildir. Şöyle ki, bakanları görevden alabilmesi için bunun başbakan tarafından istenmesi gerekmektedir (md 62/a, 74). Hükûmetin cumhurbaşkanınca görevden alınabilmesi de ancak istifa etme durumundayken bunun gereğini yerine getirmeyen hükûmetler için söz konusudur (md. 62/a, 75). Bunun dışında Cumhurbaşkanı, parlamento çalışmalarını takip etmek üzere genel kurul ve yasama komisyonlarının faaliyetlerine katılabilir. Benzer bir katılımı hükûmet toplantılarına katılmak suretiyle yürütme erki içinde de gerçekleştirebilir (md. 64/I,II).

Yasama organının güvenoyuna dayalı olarak görevini sürdürebilmekte olan hükûmet siyasî sorumluluğu haizdir (md. 68/I,III). Bunun doğal sonucu olarak yasama organının güvensizlik oylarıyla ya da güven oylaması talebinin reddi hâlinde düşürülebilmektedir (md. 73/II). Asıl icra makamı olarak hükûmet, kanunların kapsamında olmak kaydıyla ve onları yürütmek üzere kararnameler çıkarma yetkisiyle donatılmıştır (md. 78). Hükûmet, yasama sürecinde tasarı sunma yetkisine sahip olduğu gibi bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını sunma konusunda da tek yetkili kılınmıştır (md. 41/II, 42/I).

Çeşitli rasyonelleştirme araçlarına Çek Anayasası’nda da rastlamak mümkündür. Cumhurbaşkanının seçiminin üç turla sınırlanması ve seçilememesi üzerine yasama organı seçimlerinin yenilenmesi (md. 58); cumhurbaşkanının yokluğunda onun yetkilerinin –kısıtlı da olsa- belli koşullar dâhilinde temsilciler meclisi başkanınca ya da senato başkanınca yerine getirilmesi (md. 66); bakanların, başbakanın önerisi üzerine cumhurbaşkanınca görevden alınması hatta istifa etmesi gereken hükûmetlerin, bunu yapmaması durumunda cumhurbaşkanınca azledilebilmeleri gibi sistemin işleyişine akıcılık kazandıran önlemler anayasaya yerleştirilmiştir.

b.2. Slovakya

Slovak Anayasası ile kurgulanan hükûmet sistemini, 1993-1999 arası ve sonrası olarak iki döneme ayırmak gerekmektedir. Anayasanın bu ilk

döneminde⁴⁹ tipik bir parlâmenter sistem öngörülmüştür. Buna göre devletin başı olarak cumhurbaşkanının, yasama organı olan Ulusal Konsey’ce seçileceği düzenlenmiş (md. 101/I,II); yine, cumhurbaşkanının milletvekilleri içinden atadığı bir başbakanın kurduğu ve yasama organının güvenine dayalı olarak görevini sürdürecektir bir hükûmet oluşturulmak suretiyle ikili bir yürütme erki meydana getirilmiştir (md. 110/II, 111, 113). Aynı zamanda Ulusal Konsey’e karşı hükûmetin kuruluşta ve sonrasında siyasî sorumluluğunun bulunduğu belirtilmiştir (md. 113, 114/I). Söz konusu siyasî sorumluluk hem toplu hem de bireysel olarak öngörülmüş ve Ulusal Konsey’in üye tam sayısının yarısından fazlasının oyuyla hükûmetin ya da bir bakanın görevden uzaklaştırılması mümkün kılınmıştır (md. 88/I, II).⁵⁰

Anayasal yetkiler bakımından ele alındığından, 1992 Anayasası’nın ilk hâlinde siyasî güç bakımından ağırlık merkezi yürütmenin ikinci kanadına kaydırılmıştır. Cumhurbaşkanının anayasal yetkiler bakımından sembolik bir siyasî figür olarak resmedilmiş ve buna koşut olarak yürütme erkinin en güçlü kısmının hükûmet olduğu (md. 108) vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanını, gerek yasama organı gerekse de hükûmet kanadı ile ilişkilerinde politika belirlemekten ziyade usûllere uygun hareket eden, törensel yetkileri yerine getiren olarak algılamak doğru olacaktır. Öyle ki, Ulusal Konsey’in çıkardığı bir kanunu geri göndermesi hâlinde, yasama organı bu kanunu yeniden kabul ettiğinde cumhurbaşkanı ilgili kanunu yayımlamak durumunda kalacaktır. Dolayısıyla cumhurbaşkanı sadece geciktirici veto olanağına kavuşturulmuştur (md. 87/III, 102/n). Keza yasama organını seçimlere götürme yetkisine sahip olmasına karşın bu yetkiyi ancak, seçimler sonrasındaki altı ayda hükûmet programının üç kez onaylanmaması durumunda ve meclis başkanının görüşünü almak zorunluluğunu yerine

⁴⁹ 1992 Anayasası’nın ilk hâline ilişkin düzenlemeler için http://www.servat.unibe.ch/icl/lo00000_.html adresinden Slovakya Anayasası’na ulaşılmıştır.

⁵⁰ 150 milletvekilinden oluşan Ulusal Konsey’de (md. 73) güvensizlik önergesinin verilebilmesi için en az üye tamsayısının 1/5’inin bu yönde talepte bulunması gerekmektedir (md. 88/1).

getirdikten sonra kullanabilecektir (md. 102/d). Yasamaya ilişkin yetkilerinden bir diğerini oluşturan referandum ilân etme yetkisini ise ya halkın istemi üzerine ya da Ulusal Konsey'in alacağı karara dayanarak kullanabilecektir (md. 95, 102/m). Dolayısıyla sistem içinde belirleyici olabilecek bu gibi yetkiler bakımından tek başına karar alabilen ya da iradesi aşılmayan bir noktadan çok uzakta tutulmuştur.

Cumhurbaşkanının hükûmet ile ilişkisinde göze çarpan ilk yetkisi başbakan ile bakanları ataması ve görevden alabilmesidir (md. 102/f). Ancak bu yetkinin kullanımı da belli koşullara bağlı kılınmıştır. Cumhurbaşkanı, güvensizlik oyuyla düşürülen ya da güven oylaması talebi reddedilen bir hükûmeti görevden alabileceği gibi başbakanın veya bakanların istifası durumunda da onları görevlerinden alabilecektir. Ayrıca başbakanın talebi üzerine bakanları görevden alma yetkisi de cumhurbaşkanına tanınmış durumdadır (md. 115, 116/IV). Bunun dışında üniversite rektörleri ve profesörlerinin atanması; generallerin atanması ve terfi ettirilmesi ile üst seviye bazı devlet bürokratlarının atanması ve görevden alınması konusunda da yetkilendirilmiş bir cumhurbaşkanlığı makamı öngörülmüştür (md. 102/g).

Cumhurbaşkanının genel olarak anayasal yetkilerinin kullanımı bir koşula, isteme ya da duruma bağlı kılınmışken; hükûmet, kanun tasarısı sunma, kararname çıkarma, ekonomik ve sosyal siyasetleri geliştirilmesine yönelik gerekli önlemleri alma, Slovakya'nın iç ve dış siyasetini belirleme, devlet görevlilerinin atanması ve görevden alınması, güvenoyu isteme gibi önemli yetkilerle donatılmıştır (md. 119).

Hükûmet sistemini köklü biçimde farklılaşmasına 1999 Anayasa değişikliği yol açmıştır. Bu değişimin ardında anayasanın 105. madde hükmünün yattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, yasama organının cumhurbaşkanını seçememesi durumunda, cumhurbaşkanlığı yetkilerinin bir kısmının⁵¹ hükûmetçe kullanılacak olması, muhalefeti

⁵¹ 105/I. madde hükmünde belirtilen ve 102. maddenin d – g bentlerinde yer alan yasama organının feshi, kanunların yayımlanması, başbakanın ve bakanların atanması ile diğer önemli kademelerde yer alan memurların atanması gibi yetkilerin hükûmet adına başbakan tarafından kullanılacak olması söz konusuydu.

tedirgin etmiş ve bu yönde bir anayasa değişikliği gerçekleştirmek üzere halkoylaması yapılmasını önermişlerdir. Buna karşın, dönemin başbakanı Mečiar, bu girişime karşı çıkmış ve halkoylaması yoluyla anayasa değişikliği yapılamacağını savunmuştur. Bu siyasî gerilim bir süre sonra Cumhurbaşkanı Kováč ile başbakan Mečiar arasında derinleşerek devam etmiş ve taraflar anayasanın ilgili hükümlerinin yorumlanarak bir sonuca varılabilmesi için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. Anayasa Mahkemesi 20 Mayıs 1997 günü verdiği kararla, cumhurbaşkanının doğrudan seçimine ilişkin referandumun yasal olduğuna ve bu yolla anayasanın değiştirilebileceğine hükmetmiştir. Devamında yapılmaya çalışılan ve fakat bir türlü sonuçlandırılmayan referandum girişimlerinden sonra bu anayasal bunalım, 14 Ocak 1999 günü yapılan anayasa değişikliği ile nihayete erdirilmiştir.⁵²

1999 yılında ve sonrasında gerçekleştirilen değişiklikler sonucunda bugün için Slovakya, kurumlar ağı bakımından bir yarı – başkanlık sistemine dönüştürülmüştür. Bunun için bir yandan cumhurbaşkanının halk tarafından seçileceği öngörülürken; öte yandan anayasal yetkilerinde lehine olacak biçimde iyileştirmeler⁵³ yapılmak suretiyle siyasî açıdan da güçlendirilmiştir. Ayrıca yasama organı ile arasında güvenoyu ilişkisinin kurulduğu bir hükümet de mevcudiyetini korumaktadır.

Slovakya Anayasası incelendiğinde, gerek ilk hâlinde gerekse de sonradan yapılan değişiklikler çerçevesinde çeşitli rasyonelleştirme düzenlemelerini içermektedir. Böylece demokrasiye yeni geçiş yapan bir ülke olarak bazı anayasal önlemler alınmaya çalışılmıştır. Özellikle

⁵² Malová, *a.g.m.*, s. 365 – 367.

⁵³ 102. maddede yapılan değişikliklerle, cumhurbaşkanının bazı yetkileri farklılaştırılırken; bu yetki maddesine (s) ve (t) bentleri eklenerek, Anayasa Mahkemesi başkanı, başkan yardımcısı ve üyelerinin seçilmesi ile Yargıtay başkan ve üyeleri ile başsavcısının ve Yargı Konseyi'nin üç üyesinin atanması ve görevden alınması konusunda yetkilendirilmiştir. Aynı zamanda eklenen 2. fıkrayla, cumhurbaşkanının sadece 102. maddede yer alan (c), (j) ve (k) bentlerindeki yetkileri için karşı – imzanın söz konusu olduğu öngörülmüştür. Özellikle 106. maddenin yeni halinde, yasama organının halkoyuyla cumhurbaşkanını görevden alma girişiminde bulunması halinde, halkoyunda cumhurbaşkanının görevden alınması yönünde bir irade çıkmaması halinde yasama organının cumhurbaşkanınca feshedilebilmesi düzenlenmiştir.

cumhurbaşkanının seçilememesi hâlinde onun yetkilerinin kimlerce ne ölçüde kullanılacağı (md. 105), seçimden sonra yasama organının toplanması konusunda gerekli çağrışı yapmaması hâlinde nasıl toplanacağı (md. 82), veto edildikten sonra aynen kabul edilen bir kanunun cumhurbaşkanınca imzalanmaması durumunda bile yayımlanarak yürürlüğe gireceği (m. 87/III) gibi hususlar düzenlenmiştir.

2. Yarı – başkanlık Sistemini Kabul Eden Ülkeler

a. Polonya: Dayanışma Ruhu İle Şekillenen Ülke

Dayanışma Hareketi ile hükûmet arasında yapılan antlaşma çok uzun ömürlü olmamış, 13 Aralık 1981 tarihinde General Jaruzelski'nin yönetiminde gerçekleşen askerî müdahale ile “savaş durumu” ilân edilmiştir. Böylece Wałęsa başta olmak üzere işçi önderleri tutuklanarak Dayanışma Hareketi etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda binlerce kişi tutuklanmış, ordu önemli fabrikalara yerleşerek, işçileri işbaşı yapmaya zorlamıştır. Ayrıca siyasî iktidar muhalefetin gücünü kırmak için başka yöntemler de uygulamış, bu çerçevede 1200 gazetecinin işine son verilmiş, Polonya Gazeteciler Birliği dağıtılmış, haberleşme ve basın özgürlükleri sıkı bir merkezî denetime sokulmuştur. Yönetim, bu müdahalelerle yetinmemiş, akademisyenler üzerinde baskı uygulayarak üniversiteleri de denetimi altına almaya çalışmıştır⁵⁴. Ancak önce idarî yargının yeniden kabul edilmesi, ardından 1985 yılında Anayasa Mahkemesi'nin kurulması ve kısa bir süre sonra da kamu denetçiliğinin oluşturulmasıyla, insan haklarının korunmasına yönelik kurumsal bir yapılanmaya gidilmiştir. Böylece iktidar, bir anlamda daha demokratik, yurttaş merkezli ve özgürlükçü bir siyasetin oluşturulması için gerekli hukukî alt yapıyı da kendi eliyle kurmaya başlamıştır.⁵⁵

1980'ler boyunca süregelen dönüşüm süreci Dayanışma Hareketi ile yönetim arasında devam etmiş ve yumuşama siyaseti çerçevesinde önce

⁵⁴ Denis MacShane, “Darbeden Sonra Dayanışma,” Çev.: İsmail Ferahlar *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası* Der.: Ragıp Zarakolu Sayı: 7/3: 233 – 252 (İstanbul: Alan Yayıncılık, Nisan 1990), s. 233, 235, 237 – 238.

⁵⁵ Irena Grudzinska Gross, “Introduction: When Polish Constitutionalism Began,” *EECR*. Vol. 6: 64 – 66, (Spring / Summer, 1997), s. 65.

sıkıyönetim kaldırılmış ve 1983 Temmuz’unda Ulusal Askeri Konsey kaldırılmıştır. Kısa bir zaman sonra genel af ilân edilerek, 1985’te yasama seçimleri yapılmıştır. Bu süreçte General Jaruzelski önce devlet ve hükûmet başkanlığından istifa etmiş ve ardından Komünist Parti’nin 10. Kongresi’nde yeniden seçilmeyi başarmıştır. Bu arada hükûmet yeni bir sosyo - ekonomik reform paketi hazırlayarak halkoyuna sunmuş ama ummadığı bir sonuçla karşılaşmıştır. Geçen zaman içinde Dayanışma Hareketi güçlenmiş ve yeni bir muhalefet dalgası yaratmak suretiyle Mayıs 1988 seçimlerinde büyük başarı elde etmiştir. Böylece yönetim ile muhalefet arasında 6 Şubat – 5 Nisan 1989 arasında devam edecek olan yuvarlak masa görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmelerin gündemini bir sonraki parlâmenter seçimler ve yeni bir başkanlık makamının yaratılması oluşturmuştur.⁵⁶

Yuvarlak masa toplantılarıyla birlikte yeniden yasallaşan Dayanışma Hareketi, kısmen serbest yapılan yasama organı seçimlerine katılabilmiş ve demokratik reformları hayata geçirebilecek güce parlamento içinde kavuşmuştur. Ancak başkanlık makamının yeniden oluşturulması noktasında farklı bir perspektif ile hareket edilmiştir. Böylece 7 Nisan 1989’da yapılan anayasa değişikliği ile Komünist Parti’nin yasama organı üzerindeki etkisini azaltmak için devlet başkanı konumu yeniden düzenlenmiştir. Ancak yasama organı tarafından seçilecek olan cumhurbaşkanı, başkanlık sistemindekine yakın anayasal yetkilerle donatılmıştır. Öyle ki, devleti temsil etme, başkomutanlık sıfatını haiz olma, ülkenin birliği ve bütünlüğünü sağlama, gerektiğinde sıkıyönetim ilân etme, kanunları veto edebilme, başbakan adayı sunma, koşulları çerçevesinde yasama organını feshedebilme gibi önemli yetkilere sahip kılınmıştır. Anayasal yetkiler bakımından cumhurbaşkanının sahip olduğu siyasî ve hukukî konum, yasama organı ve hükûmet ile devlet başkanını karşı karşıya getirmeye müsait bir zemin yaratmıştır. Doğal olarak bunun ilk örneği birinci cumhurbaşkanı olan Jaruzelski’yle yaşanmış ve cumhurbaşkanı siyasî gücünü paylaşmaktan imtina etmeye çalışmıştır. Eylül 1990 anayasa değişikliği üzerine halk tarafından yapılan

⁵⁶ Gönenç, *a.g.e.*, s.127 – 128.

seçimi Wałesa kazanmış ve fakat gerek dayanışma hareketinin zayıflaması gerekse de yasama organının güçlenmesi, etkin bir cumhurbaşkanlığı profilinin önüne geçmiştir. 1991 yasama organı seçimlerinin sonuçları kısa sürede bir anayasa yapılamayacağını göstermiş ve 1992 yılında Jan Olszewski hükûmetiyle yaşanan siyasî bunalım, parlamentonun feshi ile sonuçlanmıştır. Bütün bu gelişmeler, geçici bir süre yürürlükte kalmak üzere “küçük anayasa” olarak bilinen geçiş anayasasının hazırlanmasına ve 17 Ekim 1992’de kabul edilmesine yol açmıştır.⁵⁷

2 Nisan 1997 tarihli yeni anayasayla birlikte Polonya tipik bir yarı – başkanlık hükûmetine geçiş yapmıştır. Bu çerçevede cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine (md 127/I); yasama organı içinden çıkan ve onun güvenine dayanan bir hükûmetin de var olmasına dayanan (md. 154/II) bir yürütme yapılanması öngörülmüştür. Siyasî şemada meşruiyetini doğrudan halktan alan cumhurbaşkanı ciddî anayasal yetkilerle donatılarak önemli bir konuma getirilmiştir. Bu çerçevede hükûmetle ve yasama organıyla olan ilişkileri meşruiyet ve anayasal yetkiler bağlamında şekillendirilmiştir.

Yarı – başkanlık sistemi kurumsal olarak oluşturulmakla birlikte, yasama – yürütme ilişkileri bakımından çeşitli rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm mekanizmaları öngörülmüştür. Cumhurbaşkanına sistem içindeki rolü sınırlandırılmışsa da önemli yetkilere sahip kılınmıştır.⁵⁸ Cumhurbaşkanı ile hükûmet arasındaki ilişkide cumhurbaşkanının hükûmeti azletme yetkisi olmamakla birlikte; Sejm’den güvenoyu almayan bir bakanı görevden alabileceği (md. 144/XIV, 159/II) gibi başbakanın istemi üzerine bakanları azledebilecektir (md. 161).

⁵⁷ Leszek Lech Garlicki, “The Presidency in the New Polish Constitution,” *EECR*. Vol. 6: 81 – 89, (Spring / Summer, 1997), s. 82 – 83. Aralık 1992’de yürürlüğe giren “Küçük Anayasayla”, başkanlık ve parlâmenter sistemlerin karması bir hükûmet yapısı öngörülmüştür. Böylece, komünist yönetimin çöküşünden sonra Polonya siyasetinde ortaya çıkan cumhurbaşkanı ile parlamento arasındaki iktidar mücadelesi, anayasal düzenlemeye yansıtılmıştır (Gönenç, *a.g.e.*, s.130).

⁵⁸ Garlicki, *a.g.m.*, s. 84.

Cumhurbaşkanı – yasama arasındaki ilişki bakımından ilk ifade edilebilecek yetki, yasama organının görev süresinin kısaltılabilmesidir. Buna göre, cumhurbaşkanı Sejm ve Senato başkanlarının görüşlerini aldıktan sonra Sejm’in görev süresini kısaltabilecektir (md. 98/IV). Bu karar aynı zamanda Senato’nun görev süresinin de kısaltılması sonucunu doğurmaktadır. Meclis başkanlarının görüşlerinin alınması danışma niteliğinde olup, cumhurbaşkanını açısından bağlayıcı değildir.

Devlet başkanı, karşı – imzaya tâbi olmaksızın yasama organını feshetme yetkisine sahip olmakla birlikte, bu yetkisini anayasada belirtilen koşullar çerçevesinde kullanabilecektir. Öyle ki, fesih yetkisi ancak bütçe kanununun kabul edilmemesi veya hükûmetin güvenoyu alamaması durumunda kullanılabilir (md.144/III).⁵⁹ Keza, cumhurbaşkanı bu yetkisini olağanüstü dönemlerde kullanamayacağı (md. 228/VII) gibi Sejm’in, cumhurbaşkanına vekâlet edilirken de feshedilemeyeceği öngörülmüştür (md. 131/IV).

Cumhurbaşkanının yasama yetkilerinden bir diğeri de kanunları veto etmesine ilişkin olanıdır. Ancak 1997 Anayasası, veto yetkisi ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurma arasında bir ilinti kurmuştur. Buna göre; cumhurbaşkanı, önüne gelen bir kanunu imzalayıp yürürlüğe sokmadan önce Anayasa Mahkeme’sinin anayasaya uygunluk denetimine sunabilecektir. Fakat Anayasa Mahkemesi söz konusu kanunun anayasa uygun olduğuna karar verirse, cumhurbaşkanının ilgili kanunu veto edebilme yetkisi de kalmayacaktır (md. 122/III).⁶⁰ Cumhurbaşkanı

⁵⁹ Wiktor Osiatynski, “A Brief History of the Constitution,” *EECR*. Vol. 6: 66 – 76, (Spring / Summer, 1997), s. 73.

⁶⁰ Buna karşın, Anayasa Mahkemesi kanunun anayasaya aykırı olduğu yönünde karar verirse cumhurbaşkanı bu sefer kanunu imzalamamak durumundadır. Eğer kanunun belli kısımları için anayasaya aykırılık kararı çıkarsa, cumhurbaşkanı, Sejm Başkanı’nın da görüşünü aldıktan sonra ya kanunu bütünüyle yasama organına geri gönderebilecektir ya da ilgili hükümleri kanun metninden çıkarmak suretiyle kanunu imzalayarak yürürlüğe sokabilecektir. Böylece, söz konusu hükümleri Sejm’e geri göndererek kanunu kısmen veto etmiş olacaktır (md.122/IV) (Bülent Yücel, “Yarı – Başkanlık Sisteminin Hükûmet Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Fransa Modeli ve Komünizm Sonrası Polonya,” *AÜHFD*. Cilt no 52, Sayı no 4: 335 – 364, (2003), s.357).

Anayasa Mahkemesi'ne gitmeksizin de veto yetkisini kullanma olanağına sahiptir. Bu durumda Sejm'in vetoyu aşabilmesi için üye tamsayısının en az yarısının bulunduğu bir oylamada, meclisin 3/5 çoğunluğa ulaşması gerekmektedir. Bu gerçekleşirse, cumhurbaşkanının Anayasa Mahkemesi'ne gitme imkânı kalmamakta ve kanunu yedi gün içinde imzalayarak yürürlüğe sokması gerekmektedir (md. 122/V).

Cumhurbaşkanını sistem içinde güçlü ve belirleyici kılan bir diğer önemli yasama yetkisi ise yasama girişiminde bulunabilmesidir (md. 144/III, 4). Buna göre, kanun teklifinde bulunabileceği (md.118/I) gibi anayasa değişikliği için teklif sunabilecektir (md. 235/I). Bunun dışında cumhurbaşkanının karşı-imza olmaksızın kullanabildiği düzenleyici işlem yapma yetkisi olarak "emirnameler" çıkarması söz konusudur (md. 144/III, 29). Ayrıca yine 92. ve 93. maddeler çerçevesinde cumhurbaşkanının yönetmelikler ve yürütme emirnameleri çıkarma yetkisi de vardır.

Halkoymasına başvurma konusunda da yetkilendirilmiş olmakla birlikte bu yetki Polonya Cumhurbaşkanı'nı sistem içinde belirleyici konuma getiren bir yetki değildir. Öyle ki, bu yetkinin kullanılabilmesi ancak senatörlerin en az yarısının hazır bulunduğu oylamada mutlak çoğunlukla, halkoyması kararına rıza göstermelerine bağlıdır. Keza olağanüstü dönemlerde halkoymasına gitme yetkisi kullanılamayacaktır (md.125, 228).

Yarı-başkanlık sisteminde anayasal olarak güçlendirilen cumhurbaşkanı açısından atama yetkileri önem taşımaktadır. 1997 Anayasası ile kural olarak devlet başkanının atama yetkileri karşı-imzaya tâbi (144/II) olsa da; 144/III. maddede öngörülen geniş istisnalar manzumesi içinde cumhurbaşkanına, kendi iniyasitifiyle, askerî, ekonomik ve yargısal alanlarda çeşitli önemli devlet kademesine atama yapabilme yetkisi verilmiştir.⁶¹

⁶¹ Başbakanın belirlenmesi ve onun seçtiği bakanların atanması, Yüksek yargıçların bir kısmı olmak üzere yargıçların atanması, Sejm'in istemi üzerine Merkez Bankası başkanının atanması, Para Politikası Konseyi ve Ulusal Güvenlik Konseyi üyelerinin

Nihayetinde cumhurbaşkanı açısından önem kazanan bir diğer yetki alanı olağanüstü dönemler açısından söz konusudur. Buna göre, cumhurbaşkanı hükûmetin talebi üzerine doksan günü aşmamak üzere sıkıyönetim ilân edebilir (md. 230); savaş ya da sıkıyönetim dönemlerinde kırk sekiz saat içinde Sejm'e sunulmak kaydıyla düzenleyici işlemler yapabilir. Sejm, bu işlemleri ancak üye tamsayısının en az yarısının hazır bulunduğu oylamada salt çoğunlukla yürürlükten kaldırabilecektir (md. 231). Eğer Sejm toplanamaz hâle geldiyse cumhurbaşkanı, hükûmetin başvurusu üzerine anayasanın 228/III – V. hükümleri çerçevesinde olmak koşuluyla, kanun gücünde düzenlemeler yapabilir ve fakat bu işlemler, Sejm'in ilk toplantısında yasama organının onayına sunulmak zorundadır (md. 234/I).

b. Bulgaristan: 16. Sovyet Cumhuriyeti⁶²'nden Çoğulcu Demokrasiye

Bulgaristan'daki demokrasiye geçiş süreci tam olarak sözleşme yoluyla olmadığı gibi müzakere biçimiyle veya beklenmedik bir sürecin yaşanmasıyla da gerçekleşmemiştir. Bulgaristan örneğinde “sözleşme” ve “müzakere” yolu unsurlarının bir arada görüldüğü, reformist bir yaklaşım söz konusudur. SSCB'nin Varşova paktı içindeki en sadık destekçisi olan Bulgaristan'ın demokratikleşmesinde, komünist yönetim inisiyatifi kaybetmeden süreci kontrol edebilmiştir. Özellikle Gorbaçov'la gündeme gelen “perestroika” ve “glasnost” siyasetlerine koşut olarak, isteksiz de olsa, Komünist Parti Genel Sekreteri olan Todor Zhivkov, “Temmuz Reformları”nı yürürlüğe sokmuştur. Bu çerçevede ekonomik ve idarî açıdan yeniden yapılanma yönünden bazı iyileştirmeleri yürürlüğe sokmuştur. Çok adaylı seçimler, basın ve ifade özgürlüklerinin

atanması; Ulusal Radyo ve Televizyon Kurumu üyeleri ile Başkanlık Şansölyesi'nin atanması bunların en önemlileri olarak sayılabilir (Yücel, *a.g.m.*, s. 356.).

⁶² Bu tanımlama 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca katı Stalinist politikayı sürdürmesi ve SSCB'ye çok yakın durması nedeniyle Bulgaristan için yapılmıştır (Torsten F. Baest, “Kaynaşmış Sosyalist Milletten Yenilikler: Bulgar Halk Cumhuriyeti ve Türk Azınlık İlişkisi,” Çev.: Neşe Ozan. *Dünün ve Bugünün Değerleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası*. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı: 7/3: 391 – 414, (İstanbul: Alan Yayıncılık, Nisan 1990), s. 391.).

arttırılması ile sınırlı liberalizasyon politikası güdülse de 1980'lerin sonuna kadar Komünist Parti ve Zhivkov, yönetime egemen olmuştur.⁶³

Sovyet yazılı ve görsel basınına kitlesel olarak takip etmesine karşın, 1988 yılı içinde Bulgaristan'da ilk muhalif gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. "Ecoglasnost" ve "Glanost ile Perestroika Yanlısı Tartışma Klubü" bunlardan en önemlileri olarak sivrilmışlerdir. Muhalif grupların ortaya çıkmasını izleyen süreçte, Moskova ile açıkça işbirliği kurulmak suretiyle, Zhivkov kendi politbürosundaki çalışma arkadaşlarının komplosuyla görevinden alınmıştır. Böylece Sovyet bloğundaki Gorbaçov karşıtı önderlerden biri daha uzaklaştırılmıştır.⁶⁴

Zhivkov'un bir "saray darbesi" ile 10 Kasım 1989 tarihinde istifaya zorlanmasının ardından, yerine geçen Petar Mladenov, 11 Aralık'ta, Komünist Parti'nin anayasal tekeline son vereceğini açıklamış ve muhalefetin başlıca partileri olan Demokratik Güçler Birliği ve Bulgar Çiftçi Ulusal Birliği ile yuvarlak masa görüşmelerine başlamıştır. 3 Ocak 1990'da başlayan görüşmeler iki ay sürmüş ve sonucunda; demokratik ve çoğulcu bir devlet yapısının oluşturulması, güçsüz toplumsal tabakaları koruyacak bir devlet korumasını da içeren piyasa ekonomisine geçilmesi; yeni anayasayı yapmak üzere on sekiz aylık bir görev süresine sahip olan Büyük Millet Meclisi'nin seçilmesi konuları üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Bu süre boyunca Mladenov'un cumhurbaşkanı kalması ve başbakanında meclise karşı sorumlu olacağı kabul edilmiştir.⁶⁵

Yeni anayasanın hazırlanması aşamasında, mevcut kurumların yeterince meşru olmadığına ilişkin ortak kanı yüzünden temel reformların yapılması, halk tarafından seçilecek meclisin oluşumuna kadar ertelenmiştir. Ancak yeni meşruiyet algısına rağmen 10 ve 17 Haziran 1990'da yapılan seçimleri, kendini Bulgaristan Sosyalist Partisi olarak

⁶³ Gönenç, *a.g.m.*, s.143.

⁶⁴ Kyril Drezov, "Bulgaria and Macedonia: Voluntary Dependence on External Actors," *Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 2, International and Transnational Factors*. Eds.: Jan Zielonka and Alex Pravda. (Oxford: OUP, 2001), s. 426.

⁶⁵ Özbudun, *a.g.e.*, s.108 – 109.

yenileyen eski komünistler kazanmıştır. Yasama organı bir yandan yeni anayasayı hazırlamakla uğraşmış; öte yandan olağan yasama faaliyetini sürdürmüştür. Özellikle ekonomik ve toplumsal anlamda bunalıma sürüklenen Bulgaristan için bu durum anayasalaşma sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Yine, bu çift işlevli meclisin olağan siyasî sorunları çözmekte yetersiz kalması durumunda, çoğunluğu ellerinde bulunduran eski komünistlerin yeni anayasanın hazırlanması konusunda olumsuz yönde hareket edebilecekleri korkusu gündeme gelmiştir. Bu korku ağır çalışan meclis içinde bir grup muhalif milletvekilini harekete geçirmiş ve açlık grevine kadar giden direnişleri, sonunda, başarıya ulaşarak yasama faaliyetini hızlandırmayı başarmışlardır. Ancak bu girişimin bedeli ağır olmuştur. Öyle ki, bu direniş öncelikle muhalefet içinde bölünmeye yol açmış ve daha sonra da, acele ile atılan adımlar sonucunda, eski sistemdeki bazı siyasî yapılar değiştirilemeden yeni anayasa parlâmento tarafından kabul edilerek 13 Temmuz 1991’de yürürlüğe sokulmuştur.⁶⁶

Bulgar Anayasası’nın 1. maddesinde, Bulgaristan’ın parlâmenter hükûmet modeline sahip bir cumhuriyet olduğu vurgulansa da kurumsal yapılanma bakımından bir yarı – başkanlık sistemine geçildiğini söylemek çok yanlış olmayacaktır. Çünkü halk tarafından doğrudan seçilen bir cumhurbaşkanlığı makamı yanında (md. 93/I), yasama organının içinden kaynaklanan ve onun güvenine dayanan bir hükûmet (md. 99/I, 108/I, III.) söz konusudur. Ancak Bulgaristan örneği Fransız tipi güçlü bir başkanlık makamı oluşturmaktan da uzaktır. Özellikle başkanın anayasal yetkileri ele alındığında bunu görmek mümkün olmaktadır.

Kurumsal yapılanma incelendiğinde başkanın, anayasal yetkiler bağlamında geri plana çekildiği görülmektedir. Hükûmetin kurulması süreci bunun tipik örneklerinden birini oluşturmaktadır. Öyle ki, başkan yasama organındaki partilere danıştıktan sonra, Ulusal Meclis’te en çok sandalyeye sahip partinin adayına başbakanlık görevini verecek ve onun

⁶⁶ Venelin I. Ganev, “Bulgaria: The (Ir)Relevance of Post – communist Constitutionalism,” *Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering*. Ed.: Jan Zielonka. (Oxford: OUP, 2001), s. 187 – 189.

yedi gün içinde güvenoyu almasını bekleyecektir. Bu girişim başarısızlığa uğrarsa, aynı görevlendirmeyi ikinci en büyük parti grubu içinden ve aynı süre için yapacaktır. Bu sefer de güvenoyu alınamazsa son kez olmak üzere küçük parti gruplarından biri ile hükûmeti kurma çalışması yürütülecektir. Eğer yine de parlamento içinden bir hükûmet çıkarılamıyorsa başkan, geçici bir hükûmet tayin etmek yoluyla seçim takvimini belirleyerek yasama organını feshedebilecektir (md. 99/I, II, III, V). Görüldüğü üzere başkanın gerek hükûmetin kurulmasında gerekse de yasama organını seçime götürmesine ilişkin yetkisi belli kayıtlara bağlanmıştır. Keza, yasama yetkileri bakımından çok geniş bir hareket alanına sahip olmayan cumhurbaşkanının kararname çıkarma yetkisi de yoktur. Başkanlık ayrıcalığı kapsamında çıkarabildiği kararnameler de bile başbakanın ya da ilgili bakanın karşı imzasına⁶⁷ muhtaç kılınmıştır (md. 102/I,II). Kararname çıkarma yetkisi sadece hükûmete bırakıldığı (md. 114) gibi cumhurbaşkanının kanun tasarısı hazırlamasına da izin verilmemiştir. Kanun girişiminde bulunma olanağı yalnızca milletvekilleri ile hükûmetin elindedir (md. 87/I). Veto yetkisine sahip olmakla birlikte, bu yetkisi ulusal meclisin üye tam sayısının salt çoğunluğu ile alışabilmektedir (md. 101, 102/IV). Keza, cumhurbaşkanının referanduma gitme yetkisi de mevcut değildir. Bu yetkilendirme yasama organı için yapılmıştır (md. 84/V).

Yürütmeye ilişkin yetkileri bakımından ise benzer biçimde sınırlı yetkilere sahip olan cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi üyelerinin üçte birini atayabilme yetkisine sahiptir (md. 147/I). Bunun dışında hükûmetin önerisi üzerine, uluslararası örgütlerdeki Bulgaristan temsilcilerini ve diğer diplomatları (md. 98/VI) ve ordunun üst kademesindeki subayları atar ve görevden alabilir (md. 100/II). Cumhurbaşkanı, Ulusal Meclis toplanık hâlde değilken; olağanüstü hâl yönetimini gerektirecek bir durum ile karşılaşrsa, buna ilişkin olarak gerekli önlemleri alabilmekte

⁶⁷ Geçici hükûmetin ve başbakanın atanması, ulusal meclisin feshi kararı, kanunların veto edilmesi, seçimlerin ve referandum takviminin belirlenmesi, başkanlık makamının örgütü ile ona ilişkin işlemler ve personelinin atanması konularında karşı imza söz konusu değildir (md. 102/III, 1-7).

ve fakat yasama organı toplanır toplanmaz yaptığı işlemleri meclisin onayına sunmak durumunda bırakılmıştır (md. 100/V).

Anayasal yetkilerin sınırlılığı ve etkinlikten uzak içeriği bakımından bir değerlendirme yapıldığında, “başkanlı parlâmentarizm”⁶⁸ olarak adlandırılan bir sistemin kurgulandığı söylenebilmektedir. Ancak anayasal yetkiler üzerinden değil de kurumsal mimari bakımından bir tanımlama yapıldığında, yetkilerinin büyük çoğu törensel olsa da meşruiyeti doğrudan halktan kaynaklanan bir başkan ile yasamanın güvenine dayanan ikili bir yürütme şeması ile karşılaşırız. Bu durum da anayasal yetkiler açısından zayıf olsa bile tipik bir yarı – başkanlık sistemine işaret etmektedir.

c. Romanya: Örgütsüz Muhalefet ve Devrim

Varşova Paktı’ndaki ülkeler arasında, Sovyetler Birliği ile ilişkisi zayıf olmakla birlikte, Batı ile iyi ilişkiler kurabilmiş, hatta 1967 yılında Federal Almanya tarafından tanınan ilk sosyalist ülke olarak Romanya, 1980’ler boyunca yüksek borç stoku, insan hakları ihlalleri yüzünden oldukça sıkıntılı bir dönem geçirmiştir.⁶⁹ Bu dönem süresince Komünist yönetim oldukça sert bir tutum sergilemiştir. Hiçbir ekonomik reform yapmayan ve üretim araçlarının tümünü elinde bulunduran devlet yapısı içinde bütün siyasî gücü ve yapıyı yönlendiren Komünist parti örgütü ile devlet, resmî olarak ayrı tutulmuş ve bütün siyasî kararları Çavuşesku önderliği almıştır. Bu sosyo – ekonomik ve siyasî yapıya rağmen, Polonya’daki “Dayanışma Hareketi”, Çekoslovakya’daki “77 Şartı” veya

⁶⁸ Yürütmenin ikili şemasına ve başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi verilerine karşın, devlet başkanını sistem içinde güçlü ve belirleyici hâle getirecek “azil”, “fesih”, “atama”, “yasama” ve “olağanüstü hâl” yetkilerinin en azından bir kısmına sahip olunmaması durumunda ortada bir yarı – başkanlık sisteminden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Sistem bu hâliyle parlâmenter sistemden daha güçlü ve fakat yarı – başkanlık sisteminden daha zayıf bir devlet başkanlığı modeli oluşturmuş olacaktır (Levent Gönenç, “Hükûmet Sistemi Tartışmalarında ‘Başkanlı Parlâmenter Sistem’ Seçeneği,” *Güncel Hukuk*, Sayı no 44: 39 – 43, (Ağustos, 2007), s. 40 – 41.).

⁶⁹ Tom Gallagher, “Building Democracy in Romain: Internal Shortcomings and External Neglect,” *Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 2, International and Transnational Factors*. Eds.: Jan Zielonka and Alex Pravda. (Oxford: OUP, 2001), s. 385 – 386.

Bulgaristan'daki "Ecoglasnost" tarzı örgütlü bir muhalefet girişimi Romanya'da son ana kadar gelişmemiştir. Bu süreçte bazı muhalif gruplardan ve Komünist Parti üyelerinden meydana gelen ve pek de türdeş olmayan "Ulusal Kurtuluş Cephesi" (NSF) oluşmuş ve ortaya çıkan siyasî boşluğu bir süreliğine bu yapı doldurmaya çalışmıştır.⁷⁰

Romanya'da, bu muhalefetsiz ortam içinde, en ufak bir yuvarlak masa toplantısı ve görüşmesi yapılmadan oldukça şiddetli bir dönüşüm yaşanmıştır. Transilvanya bölgesindeki Macar azınlık üzerinde 1980'ler boyunca sürdürülen baskı önemli bir rahatsızlık yaratmış ve rejim aleyhindeki ilk protestolar Macar kökenli bir papazın önderliğinde 16 Aralık 1989 tarihinde Temeşvar kentinde patlak vermiştir. Ayaklanma çok kısa sürede Romen çoğunluğun yaşadığı başkent Bükreş'e yayılarak gelişmiştir. Bu sırada Çavuşesku, kendisine bağlı gizli polisin, komünist partinin ve ordunun yardımıyla gücünü koruyabileceğini sanmış ve Bükreş'ten kaçmaya çalışmıştır. Ancak başta ordu olmak üzere kısa sürede sistemin diğer iki belirleyici unsuru taraf değiştirerek Çavuşesku'yu yalnız bırakmıştır. Eşiyle birlikte 25 Aralık 1989 günü gizlice ve hızlı biçimde yargılanmış ve idam edilmiştir.⁷¹

Çavusesku'nun ölümü üzerine 26 Aralık günü geçici olarak devlet başkanlığına Ion Iliescu; başbakanlığı da Petra Roman gelmek suretiyle Romanya'da Komünist sistem sonlanmıştır. NSF'nin dönüşüm sürecinde attığı adımlardan ilki, komünist iktidar yapısının kaldırılması ve yeni bir anayasanın yazılacağı açıklaması olmuştur. Böylece bir yandan anayasanın yazımını gerçekleştirecek bir yasama organı gerekirken; öte yandan bu yasama organının hangi ilkeler çerçevesinde oluşturulacağını

⁷⁰ Kuruluşunu, Komünist Parti'nin tanınmış simalarından Ion Iliescu'nun duyurduğu NSF'nin ana hedefi, Çavuşesku'nun Bükreş'ten ayrıldıktan sonra yeni seçimler yapılncaya kadar, geçici olarak hükûmeti kontrol altına almak olmuştur (Renate Weber, "Constitutionalism as a Vehicle for Democratic Consolidation in Romania," *Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering*. Ed.: Jan Zielonka. (Oxford: OUP, 2001), s. 213 – 214.).

⁷¹ John S. Dryzek, Leslie T. Holmes with Bogdan Chiritoiu, "Romania", *Post – Communist Democratization, Political Discourses Across Thirteen Countries*. (Cambridge: CUP, 2002), s. 190.

gösteren bir anayasa da gerekmektedir. Bu birbirinin çıkmazı hâline dönüşen durum, seçimlerin yapılacağı ilân edilmesiyle aşıldı. Seçimlere, kontrolü elinde bulunduran NSF'nin de katılacak olması diğer muhalif unsurlarca çok sertçe eleştirilmiş ve takip eden günlerde NSF'ye benzer biçimde, bir siyasî aktör olarak Geçici Ulusal Birlik Konseyi (PCNU) oluşturulmuştur. Konsey, kanun yapım işlevi gören bir organ olarak faaliyete başlamış ve çıkarmış olduğu 92/1990 sayılı kanun hükmünde kararname ile Romanya parlâmentosu ile başkanının seçimine ilişkin hukukî düzenlemeyi yaparak bunu 14 Mart 1990 günü yürürlüğe sokmuştur. Böylece aynı zamanda Romanya'da demokrasiye geçiş ile anayasa yapımının hukukî alt yapısı da hazırlanmıştır. Oluşturulacak çift meclisli yasama organının hem kurucu meclis hem de olağan yasama işlevini yürütecek biçimde seçilmesi öngörülmüştür. Yeni anayasanın kabulünden sonra, parlâmento bir yılı aşmayacak bir süre içinde seçim takvimini de belirlemiş ve aynı tarihte hem yasama organının hem de devlet başkanının seçimi 20 Mayıs 1990 günü yapılarak NSF adayı Iliescu devlet başkanı seçilmiştir. Seçimlerin hemen ertesinde 11 Temmuz 1990 tarihinde bir anayasa komisyonunun kurulmasıyla başlayan anayasayı hazırlama süreci; sosyo-ekonomik sıkıntıların ağırlığının yarattığı gündem farklılığı, hükûmetin istifa etmek durumunda kalması, yasama organı içindeki çetin tartışmalar sonucunda çeşitli kesintilere uğramış olmasına karşın, nihayetinde 13 Aralık 1991'de yapılan halkoylamasıyla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁷²

1991 Anayasası ile Romanya'da bir yarı – başkanlık hükûmet sistemi kurgulanmıştır. Kurumsal yapı ele alındığında yeni anayasayla, devlet başkanının halk tarafından doğrudan seçildiği (md. 81/I) ve yasama organının güvenine dayalı olarak görevini sürdüreceği olan bir hükûmet (md. 109/I) öngörülerek çifte meşruiyetin var olduğu ikili bir yürütme şeması oluşturulmuştur. Bu noktada tartışılması gereken husus, anayasa ile devlet başkanına verilen yetkililerdir. Öyle ki, bu yetkiler ölçeğinde devlet başkanının sistem içindeki belirleyiciliği ve etkinliği

⁷² Gönenç, *a.g.e.*, s.147 – 150.

saptanarak zayıf ya da güçlü bir yarı – başkanlık modellemesinin yapıp yapılmadığı ortaya çıkabilecektir.

Çavuşesku sonrası Romanya’da “tek adamlığın” ürkütücülüğü, anayasa yansımıştır. Bu çerçevede cumhurbaşkanının siyasî ve hukukî konumu gerek devlet erkleri gerekse de devlet ile toplum arasında bir “ara bulucu/uzlaştırıcı” makam olarak düzenlenmiştir (md. 80/II). Yasama organından güvenoyu alabilecek bir başbakanın ve hükûmetin belirlenmesi yoluyla, hükûmetin oluşumu sürecine katılan cumhurbaşkanı, hükûmetin siyasî yapısı ya da kompozisyonu değiştiğinde sadece başbakanın önerisine uygun olarak ve yasama organının onayına dayanarak gerekli görevden alma ve atamaları yapabilecektir (md. 85/I,II,III).

Yasama yetkileri ele alındığında akla ilk gelenler, “veto”, “hukuki düzenlemede bulunabilme”, “fesih”, “referanduma gitme” yetkileridir. Buna göre, cumhurbaşkanı sadece bir kereye mahsus olmak kaydıyla ilgili kanunu bir kez daha görüşülmek üzere yasama organına geri gönderebilecektir (md. 77/II). Yasama organı üyelerinin, hükûmetin ve belli konular dışında⁷³ yurttaşların kanun teklifinde bulunma yetkisi bulunmakla birlikte cumhurbaşkanına bu yönde bir yetki verilmemiştir (md. 74/I). Kararname çıkarma konusunda ise cumhurbaşkanı belli alanlara ilişkin olarak, çeşitli koşullar dâhilinde ve başbakanın karşı imzasına tabî olacak şekilde yetkilendirilmiştir (md. 100/II).⁷⁴ Yasama organının feshi yetkisi cumhurbaşkanına tanınmış olmakla birlikte, başkan bu yetkiyi dilediğince kullanamayacaktır. Hükûmetin güvenoyu alamaması üzerine altmış gün içinde iki hükûmet kurma girişimi de

⁷³ Yurttaşların kanun tekliflerine konu edemeyecekleri alanlar, “vergileendirme”, “uluslararası ilişkiler” ve “genel ve özel af” olarak belirlenmiştir (md 74/II).

⁷⁴ Olağanüstü hâllerde, sıkıyönetimi gerektiren durumlarda veya saldırı üzerine çeşitli önlemlerin alınması; uluslararası sözleşmelerin yapılması, Romanya’yı temsil etmek üzere diplomatların atanması ve görevdekilerin geri çağırılması; çeşitli ödüllendirilmelerin yapılması ile yüksek rütbeli subayların rütbe yükseltmeleri ve bireysel af yetkisinin kullanımı hakkında olmak üzere kararname çıkarabilecektir. Bu konularda düzenleme yapabilmesi için yerine göre yasama organının ve/veya hükûmetin bu işlemlere, müzakere, teklifde bulunma ya da onaylama biçiminde katılımı gerekmektedir [md. 91/I,II, 92/II,III, 93/I ve 94/I, (a), (b), (d)].

başarısız olursa, yasama organındaki parti grubu önderlerine ve meclis başkanlarına danışmak suretiyle koşullu bir fesih yetkisine sahip kılınmıştır. Keza bu yetkiyi aynı yıl içinde sadece bir kez kullanabileceği gibi kendi görev süresinin son altı ayı içinde kullanamayacaktır (md. 89/I,II,III). Referandum yetkisi ise daha çok Romanya halkının bazı ulusal meselere dikkatini çekerek son kararı onlara verdirmek üzere, cumhurbaşkanının yine yasama organına danıştıktan sonra kullanabileceği bir yetki biçiminde düzenlenmiştir (md. 90).

Cumhurbaşkanının başta en çok milletvekiline sahip olan parti grubu olmak üzere parlâmentodaki bütün parti gruplarına danıştıktan sonra belirlediği başbakanın oluşturacağı hükûmet listesi ve programı, atamayı izleyen on gün içinde yasama organının güvenoyuna sunulur. Böylece kurulan hükûmet, cumhurbaşkanının huzurunda yemin etmek suretiyle görevine başlar (md. 103-104). Gördüğü işlev ve yetkiler dikkate alındığında hükûmetin yürütme erki içinde daha etkin bir konumda tutulmak istendiği anlaşılmaktadır. Yasama organının da dâhil olduğu siyaset oluşturma ve denetim süreci⁷⁵ içinde yürütme erki adına belirleyici unsur olarak hükûmet ön plana çıkmaktadır. Anayasal yetki alanının genişliği bunu daha net olarak ortaya koymaktadır (md. 102/I,II, 108).

SONUÇ

Stalin'in ölümünü izleyen dönemde Kruşçev'le başlayan özeleştirici süreci bir türlü beklenen ve hedeflenen duruma ülkeyi getirememiş ve Brejnev'in mevcudu korumaya çalışan durgunluk dönemini 1990'ların yeniden yapılanma ve açıklık siyaseti izlemiştir. Her iki siyasî açılımın arkasındaki iradeyi temsil eden Gorbaçov, Sovyetler Birliği'ni amaçları doğrultusunda yenileyememiş ve dağılmaktan kurtaramamıştır. Varşova Paktı'nın en güçlü ülkesinde yaşanan bu büyük dönüşüm, uydu konumundaki Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kaçınılmaz biçimde etkilemiştir. Aslında sosyalist blokta yer almakla birlikte, bu ülkelerin

⁷⁵ 1991 Anayasası'nda bu ilişki, "yasama-hükûmet arasındaki ilişkiler" başlığı altında 111. – 115. maddeleri arasında düzenlenmiştir.

birçoğunda 1950 – 1990 yılları arasında farklı biçim ve derinlikte çeşitli muhalif ve/veya reformcu hareketler ortaya çıkmıştır. Ancak bu hareketlerin hemen tümü başta SSCB'nin önyak olmasıyla etkisiz hâle getirilmiştir. Silahlı müdahale ve/veya borçlandırma gibi ekonomik araçlar kullanılarak yapılan bu etkisizleştirme siyaseti, özellikle Sovyetler'in Afganistan sonrası yaşadığı ekonomik krizin de etkisiyle, zamanla anlamsızlaşmıştır. Bunun doğal sonucu olarak kendi içine dönen Sovyetler Birliği bir anlamda Varşova Paktı ülkelerini kendi kaderlerine bırakmak suretiyle mevcut muhalefet odaklarını da kendiliğinden teşvik etmiştir. Zaten Gorbaçov yönetimi bir anlamda Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine benzer açıklık ve yeniden yapılanma siyasetlerini önermiş hatta o ülke yönetimlerini âdeta buna zorlamıştır.

1989 yılında başlayan ve yer yer 1992'ye kadar devam eden demokratik yönetimlere geçiş süreci, sadece siyasî sistemde bir değişime yol açmamıştır. Ekonomik yaşamın da yeniden düzenlendiği, özelleştirmelerin başladığı, piyasa ekonomisine geçildiği ve yabancı sermaye girişinin serbest hâle getirildiği bir ekonomik yapı oluşturulmuştur. Temel hak ve özgürlüklerin genişletildiği, serbest seçimlerin yapılmaya başladığı bu dönemde gerçekleştirilen en önemli hukukî değişim anayasaların yenilenmesi noktasında kendisini göstermiştir. Böylece demokrasiye geçiş yapan ülkeler ya eski anayasalarını ciddi bir revizyondan geçirerek değiştirmişler ya da yeniden ve en baştan bir anayasa hazırlayarak yollarına devam etmişlerdir.

Batı anayasacılığından etkilenmiş olmakla birlikte, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki anayasacılık faaliyetinde dikkati çeken bir özellik olarak siyasî sistemin rasyonelleştirilmesi önemli bir yere sahip olmuştur. Tek parti yönetimlerinden çok partili, çoğulcu demokratik bir siyasete geçişin sancılarını yaşayan bu ülkelerde tek adam / tek parti / tek ideoloji endişesi varlığını korumuştur. Bu kaygı ister istemez kurumlar mimarisinde ortaya çıkabilecek kilitlenmelerin, anayasaya yerleştirilecek bir dizi usûl veya mekanizma ile aşılabileceği düşüncesini gündeme getirmiş ve bu görüş anayasalara da yansıtılarak çeşitli rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm araçlarına yer verilmiştir.

Üçüncü demokratikleşme dalgasının bu ayağında yeni anayasaların kabulü ile aynı zamanda hükûmet sistemlerinde de ciddî değişimler yaşanmıştır. Bu çerçevede bir grup ülke parlâmenter sistemi kendisi için uyarlarken; diğer bir kısmı da devlet başkanının halka seçtirildiği yarı – başkanlık hükûmet sistemi uygulamasına geçiş yapmıştır. Ancak yapısal olarak yarı – başkanlık sisteminin öngörüldüğü ülkelerde dikkat çeken bir diğer özellik ise devlet başkanlarının yine de çok fazla anayasal yetkiyle donatılmaktan uzak tutulmaya çalışılmasıdır. Böylece Fransa hatta Rusya tipi güçlü bir başkanlık makamı oluşturmaktan özenle kaçınılmıştır.

KAYNAKÇA

- Agh, Attila. (2006). “Parlamentoların Etkin Çalışması İçin Reformlar: Doğu Orta Avrupa Ülkelerinin Parlâmenter Reform Deneyimleri” Çev.: Mehmet Ali Tuğtan. 14 Kasım 2006 tarihinde http://www.tesev.org.tr/projeler/proje_siyasi_parlamento.php adresinden erişildi.
- Baest, Torsten F. (1990). “Kaynaşmış Sosyalist Milletten Yenilikler: Bulgar Halk Cumhuriyeti ve Türk Azınlık İlişkisi” Çev.: Neşe Ozan. Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası. Der.: Ragıp Zarakolu. 7(3), 391 – 414. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cıngı, Aydın. (Yayın tarihi belirtilmemiştir). Diktadan Demokrasiye, Güney Avrupa’nın Yeni Demokrasileri İspanya – Portekiz – Yunanistan. İstanbul: TÜSES Yayını.
- Di Palma, Giuseppe. (1995). “Niçin Demokrasi Doğu Avrupa’da İşleyebilir” Çev.: Levent Köker. Demokrasinin Küresel Yükselişi. Der.: Larry Diamond ve Marc F. Plattner. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Drezov, Kyril. (2001). “Bulgaria and Macedonia: Voluntary Dependence on External Actors” Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 2, International and Transnational Factors. Eds.: Jan Zielonka and Alex Pravda. Oxford: OUP.
- Dryzek, John S. and Leslie T. Holmes with Bogdan Chiritoiu. (2002). “Romania” Post – Communist Democratization, Political Discourses Across Thirteen Countries. Cambridge: CUP.
- Dryzek, John S. and Leslie T. Holmes with Stefan Auer and Antoaneta Dimitrova. (2002). “Slovakia” Post – Communist Democratization Political Discourses across Thirteen Countries. Cambridge: CUP.
- Dryzek, John S. and Leslie T. Holmes. (2002). “Czechia” Post – Communist Democratization Political Discourses across Thirteen Countries. Cambridge: CUP.
- Fehér, Ferenc ve Ágnes Heller. (1995). “Komünizmin Sonu” Doğu Avrupa Devrimleri, Totaliter Toplumlardan Sivil Toplumlara. Der. ve Çev.: Tarık Demirkan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Gallagher, Tom. (2001). "Building Democracy in Romain: Internal Shortcomings and External Neglect" Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 2, International and Transnational Factors. Eds.: Jan Zielonka and Alex Pravda. Oxford: OUP.
- Ganev, Venelin I. (2001). "Bulgaria: The (Ir)Relevance of Post – communist Constitutionalism" Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering. Ed.: Jan Zielonka. Oxford: OUP.
- Garlicki, Leszek Lech. (1997). "The Presidency in the New Polish Constitution" EECR, 6, 81-89.
- Gönenç, Levent. (2002). Prospects for Constitutionalism in Post – Communist Countries. Netherlands: Kluwer Law International.
- _____. (2007). "Hükûmet Sistemi Tartışmalarında 'Başkanlı Parlâmenter Sistem' Seçeneği" Güncel Hukuk, 44, 39 – 43.
- Gross, Irena Grudzinska. (1997). "Introduction: When Polish Constitutionalism Began" EECR 6, 64 – 66.
- Güneş, Kadri Kemal. (1988). "Doğu – Batı İlişkileri ve Nükleer Güç 1945 – 1985" AÜSBFD, 43(1-2), 319 – 326.
- Halmi, Gábor ve Ferenc Laczó. (2008). "Macaristan'da Toplumsal Hareketler: Bir Taslak" Çev.: Galip Doğduaslan. Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim. Der.: Y. Doğan Çetinkaya. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hoffman, Christiane. (2009). "Tarih: NATO'ya Karşı Varşova Paketi" 2 Temmuz 2009 tarihinde <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2524916,00.html> adresinden erişildi.
- Holmes, Leslie. (2000). Post Komünizm. Çev.: Yavuz Alogan. İstanbul: Mavi Ada Yayınları.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Slovakia adresine 11 Ocak 2011 tarihinde erişildi.
- Huntington, Samuel P. (1996). Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma. Çev.: Ergun Özbudun. Ankara: Yetkin Yayınları.

- Kagarlitsky, Boris. (1989). “Perestroika: Değişimin Diyalektiği” Çev.: Kudret Emiroğlu. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Sosyalizmin Güncel Sorunları Dosyası, Sovyetler ve Çin’de Neler Oluyor? / Yunanistan*. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı 6/2: 74 – 96. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- _____. (1996). *Rusya’da Kapitalizm Neden Tutmadı?* Çev.: Kaya Şahin. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kerblay, Basile. (1995). “Gorbaçov’un Rusya’sı” Çev.: Osman Akınhay. *Gorbaçov’un Rusya’sı*. Haz.: Cem Akaş ve Sevin Okyay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kolakowski, Lezek. (1995). “Devrim Sonrası Sersemlik” Çev.: Levent Köker. *Demokrasinin Küresel Yükselişi*. Der.: Larry Diamond ve Marc F. Plattner. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kopecký, Petr. (2001). “The Czech Republic: From the Burden of the Old Federal Constitution to the Constitutional Horse Trading among Political Parties” *Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering*. Ed.: Jan Zielonka. Oxford: OUP.
- Lijphart, Arend ve diğerleri. (Yayın tarihi belirtilmemiştir). *Çağdaş Demokrasiler, Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*. Çev.: Ergun Özbudun – Ersin Onulduran. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Linz, Juan J. and Alfred Stepan. (1996). “Post – Communism’s Prehistories” *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post – Communist Europe*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Lipson, Leslie. (2005). *Siyasetin Temel Sorunları, Siyaset Bilimine Giriş*. Çev.: Fügen Yavuz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Lomax, Bill. (1990). “1956: Macar Devriminin Mirası” Çev.: Sibel Türker. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası*. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı: 7/3: 280 – 309. İstanbul: Alan Yayıncılık.

- MacShane, Denis. (1990). “Darbeden Sonra Dayanışma” Çev.: İsmail Ferahlar. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası*. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı 7/3: 233 – 252. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Malová, Darina. (2001). “Slovakia: From the Ambiguous Constitution to the Dominance of Informal Rules” *Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering*. Ed.: Jan Zielonka. Oxford: OUP.
- Marxism Today. (1990). “Prag’ın İkinci Baharı” Çev.: Tonguç Çoban. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası*. Der.: Ragıp Zarakolu. 7(3), 373-378. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Miñon, Miguel Herrero de. (1993). “Demokrasiye Geçiş ve Anayasal Tercihler” Çev.: Ergun Özbudun ve Levent Köker. *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayını.
- Osiatynski, Wiktor. (1997). “A Brief History of the Constitution” *EECR*, 6, 66 – 76.
- Ost, David. (1990). “Dayanışma’nın Dönüşümü ve Orta Avrupa’nın Geleceği” Çev.: Mustafa Küpüşoğlu. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası*. Der.: Ragıp Zarakolu. Sayı: 7/3: 253 – 278. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Özbudun, Ergun. (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- _____. (2007). “Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Pekişmesi Sürecinde Anayasa Mahkemelerinin Rolü” *Anayasa Yargısı*, 24, 359 – 364.
- Özçer, Akın. (2006). *Çoğul İspanya, Anayasal Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Palmer, Tom. (2004). “Sosyalizm Doğu Avrupa’da Neden Çöktü” Çev.: Zafer Yılmaz. *Liberal Düşünce*, 33, 89 – 93.
- Petras, James. (1989). “Yunan Sosyalizminin Çelişkileri” Çev.: Oğuz Önderer. *Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları*,

- Sosyalizmin Güncel Sorunları Dosyası, Sovyetler ve Çin’de Neler Oluyor? / Yunanistan. Der.: Ragıp Zarakolu. 6(2), 292 – 320. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Raslavsky, Victor. (1989). “Perestroikanın Üç Yılı” Çev.: Kudret Emiroğlu. Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Sosyalizmin Güncel Sorunları Dosyası, Sovyetler ve Çin’de Neler Oluyor? / Yunanistan. Der.: Ragıp Zarakolu. 6(2), 123 – 132. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Safty, Adel. (2003). Democracy and Governance, The Global Advance of Democracy. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Sakwa, Richard. (1996). Russian Politics and Society. Second edition. London: Routledge.
- Schmidt, Manfred G. (2001). Demokrasi Kuramlarına Giriş. Çev.: M. Emin Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları.
- Skala, Jan. (1990). “Çekoslavya 1968: Reel Sosyalist Sistemde Kriz ve Krizin Altıdilişi” Çev.: Zeynep Herkmen. Dünün ve Bugünün Defterleri, Dünya Sorunları, Doğu Avrupa Dosyası. Der.: Ragıp Zarakolu. 7(3), 344 – 358. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Stokes, Gale. (2010). “The Successes and Failures of Negotiated Democratization” EECR, 6 (2,3). 7 Nisan 2010 tarihinde <http://www1.law.nyu.edu/eecr/vol6num2/roundtable.html> adresinden erişildi.
- Szikinger, Istvan. (2001). “Hungary’s Pliable Constitution” Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering. Ed.: Jan Zielonka. Oxford: OUP.
- Tanchev, Evgeni. (1993). “Parliamentarism Rationalized” EECR, 2(1), 33 – 35.
- Touraine, Alain. (2002). Demokrasi Nedir? Çev.: Olcay Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1988). İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa. İkinci baskı. İstanbul: Arba Yayınları.

- Tunç, Hasan ve Kamile Türkoğlu. (2007). “Doğu Bloku’nun Yıkılması Sonrasında (Post – Komünist) Devletlerde Anayasa Yapım Yöntemleri” GÜHFD, 11(1-2), 1133 – 1163.
- Vachudová, Milada Anna. (2001). “The Czech Republic: The Unexpected Force of Institutional Constraints” Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 2, International and Transnational Factors. Eds.: Jan Zielonka and Alex Pravda. Oxford: OUP.
- Valki, László. (2001). “Hungary: Understanding Western Messages” Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 2. International and Transnational Factors. Eds.: Jan Zielonka and Alex Pravda. Oxford: OUP.
- Weber, Renate. (2001). “Constitutionalism as a Vehicle for Democratic Consolidation in Romania” Democratic Consolidation In Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering. Ed.: Jan Zielonka. Oxford: OUP.
- Wyrzykowski, Mirosław. (2001). “Legitimacy: The Price of a Delayed Constitution in Poland” Democratic Consolidation in Eastern Europe Volume 1, Institutional Engineering. Ed.: Jan Zielonka. Oxford: OUP.
- Yücel, Bülent. (2003). “Yarı – Başkanlık Sisteminin Hükûmet Modeli Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Fransa Modeli ve Komünizm Sonrası Polonya” AÜHFD, 52(4), 335 – 364.
- _____. (2009). Parlâmenter Hükûmet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği. Ankara: Adalet Yayınevi.

KARAR İNCELEMESİ / *Court Notes*

